

С. Скорий, Р. Зимовець, В. Окатенко

КУРГАНИ ДОСКІФСЬКОГО ЧАСУ БІЛЯ с. ЖАБОТИН (дослідження 2020 р.)

Стаття присвячена публікації матеріалів, отриманих під час розкопок трьох курганів скіфського часу в південній частині Дніпровського Лісостепового Правобережжя, в басейні р. Тясмин, біля с. Жаботин. Попри пограбування, пам'ятки містять цікаві дані щодо поховального ритуалу місцевого осілого населення, яскравий керамічний комплекс і деякі інші знахідки, які дають змогу датувати кургани VIII ст. до н. е.

Ключові слова: Доскіфський час, Дніпровське Лісостепове Правобережжя, кургани місцевого осілого населення.

ВСТУП

Мікрорегіон Жаботина та його околиць добре відомий в археологічній науці, оскільки містить старожитності, що мають особливе значення для розуміння історії племен раннього залізного віку — доскіфського та скіфського часів. Мова йде про відоме поселення на Тарасовій Горі, вивчення матеріалів з якого (перш за все, найбільш ранніх) дало змогу виділити особливий етап в археології раннього залізного віку — Жаботинський (Покровская 1973; Дарган 2011).

Але це стосується і декількох курганів ранньоскіфського часу, насамперед, кургану 524 біля с. Жаботин, який у 1913 р. частково дослідив О. О. Бобринської (Бобринской 1916), а 2019 р. ця поховальна пам'ятка була повністю досліджена Скіфською Середньодніпровською експедицією Інституту археології НАН України (Скорий, Зимовець, Окатенко 2020; Skory, Zimovets, Okatenko 2020). Аналізуючи сагайдачний набір вістер стріл з цього кургану, В. А. Іллінська виділила особливий тип вістер

жаботинського типу (Іллінська 1973, с. 14—15).

Свого часу В. Р. Ерліх об'єднав тримурфові псалії з жаботинського кургану 524 з псаліями, подібними до знайдених в кургані Уашхіту 1 в Адигеї (Північно-Західне Передкавказзя) в один тип «Уашхіту—Жаботин» (Эрлих 1991, с. 35, рис. 2).

В цілому ж, поховальні пам'ятки в мікрорегіоні Жаботина вивчені досить слабо, хоча курганів тут вельми багато. О. О. Бобринської дослідив також в 1912 р. курган 523, що розташовувався на південь—південний захід від кургану 524, був пограбований і містив залишки поховання V ст. до н. е. (Бобринской 1914, с. 12—13). Ще раніше, 1899 р., В. В. Хвойка розкопав 6 курганів, але інформація про ці розкопки фрагментована. Відомі лише перелік речей, знайдених у курганах 1 і 2 та вказівка про тип поховальної споруди у кургані 1, а також гарні ілюстрації деяких речей ранньоскіфського часу з цього кургану (Ханенко 1900, приложение). Самі ж ці речі зберігаються у фондах Національного музею історії України.

Результативні роботи поблизу с. Жаботин здійснила 1981 р. Г. Т. Ковпаненко, яка розкопала повністю спалену «шатроподібну» конструкцію ранньоскіфського часу біля с. Флярківка, на захід—південний захід від Жаботина (Ковпаненко 1984), а також провела невеликі розкопки на місці курганної групи з 4 насипів на території тракторної бригади с. Жаботин. Вона цілком розкопала курган 3, та частково дослідила курган 2. Під насипами курганів були поховання передскіфського та скіфського часу (Ковпаненко 1998).

Нарешті 2 невеличких кургани з похованнями V ст. до н. е. біля Михайлівки, розташова-

ної поряд із Жаботиним, дослідив у 2018—2019 рр. О. Д. Могилов (Могилов 2021; Могилов, Ляшко, Руденко 2020; 2021).

Утім, за весь час археологічних робіт біля с. Жаботин не розкопувалися цілком ані одна хоча б невелика компактна курганна група або могильник.

ЛОКАЛІЗАЦІЯ МОГИЛЬНИКА ТА ОПИС ДОСЛІДЖЕНИХ КУРГАНІВ

Маючи на увазі цю обставину, ми поставили собі за мету дослідити декілька курганів, що розташовувались на захід від с. Жаботин, в уроч. Смаляне, біля яру Гусаківка (рис. 1: 1) ¹.

Уроч. Смаляне займає в цілому невелику, досить високу ділянку рівної поверхні, що обмежена з півночі, сходу та півдню відносно глибокими ярами (рис. 1: 2; 2).

Свого часу тут було декілька вітряних млинів, один з яких був збудований безпосередньо на одному з курганів, що призвело майже до повної руйнації пам'ятки. Детальніше мова про це піде при описі досліджених курганів.

На озаченій площі уроч. Смаляне розташовані 2 курганні групи — Північна (6 насипів) та Південна (4 насипи), які, мабуть, відносяться до одного могильника.

Північна група має вигляд ланцюжка, який простягнувся з північного заходу на південний схід (рис. 1; 2). В розташуванні курганів Південної групи нема якоїсь закономірності: їх насипи стоять кучно, на невеликій відстані одна від одної.

Насипи всіх курганів оралися протягом тривалого часу, тому їхні справжні розміри невідомі, але напевно чи вони були великими.

1. Розкопки проведені Середньодніпровською Скіфською експедицією Інституту археології НАН України (керівник — проф. С. А. Скорий). Термін польових робіт 22 липня — 12 серпня 2020 р. В дослідженнях, окрім авторів цієї роботи, приймали участь: С. О. Купрій (Київ), І. В. Білько, М. О. Фільчаков, Р. А. Тимошевський, С. С. Коваленко, С. І. Качало (Харків), О. В. Коротя (Котельва), Ю. Ю. Ляшко, С. Ю. Ляшко (Кам'янка). Всім їм — велике спасибі. Дякуємо також проф. Яну Хохоровські (Краків, Польща) та д-ру Марії Досенович (Белград, Сербія) за надання інформації, необхідної при підготовці статті.

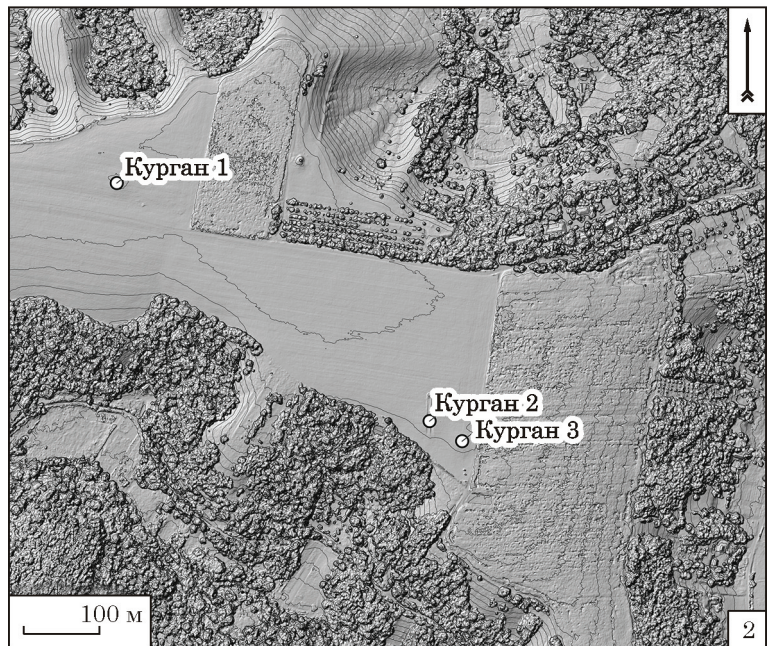
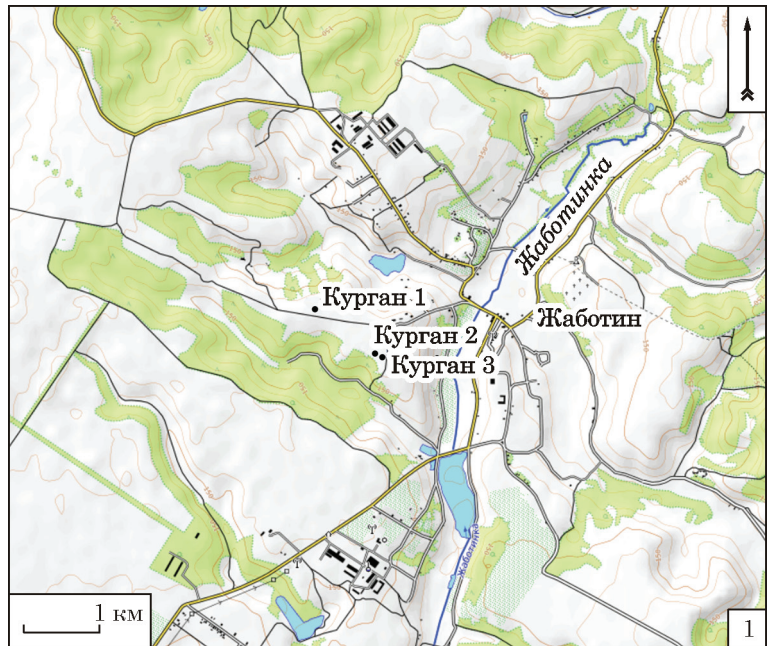

Рис. 1. Розташування курганів 1—3 біля с. Жаботин на географічній мапі (1) та ортофотоплані місцевості (2) (автор О. В. Коротя)

Fig. 1. Location of the barrows 1—3 near Zhabotyne village on the geographical map (1) and orthophotoplan (2) (by O. V. Korotia)

На ці кургани свого часу звернув увагу директор Історичного музею Кам'янського історико-культурного заповіднику Ю. Ю. Ляшко.

Але тут треба пригадати один цікавий факт. Під час археологічних розкопок Лісостепової Правобережної експедиції Інституту археології АН УРСР (керівник — С. С. Бессонова) на Мотронинському городищі скіфського часу, що розташовано на відстані приблизно 6 км на схід від Жаботина, у 1989 р., саме Ю. Ю. Ляшко повідомив, що поблизу Жаботина руйнується один з невеликих курганів. На місто виїхали співробітники експедиції С. А. Скорий (заступник керівника

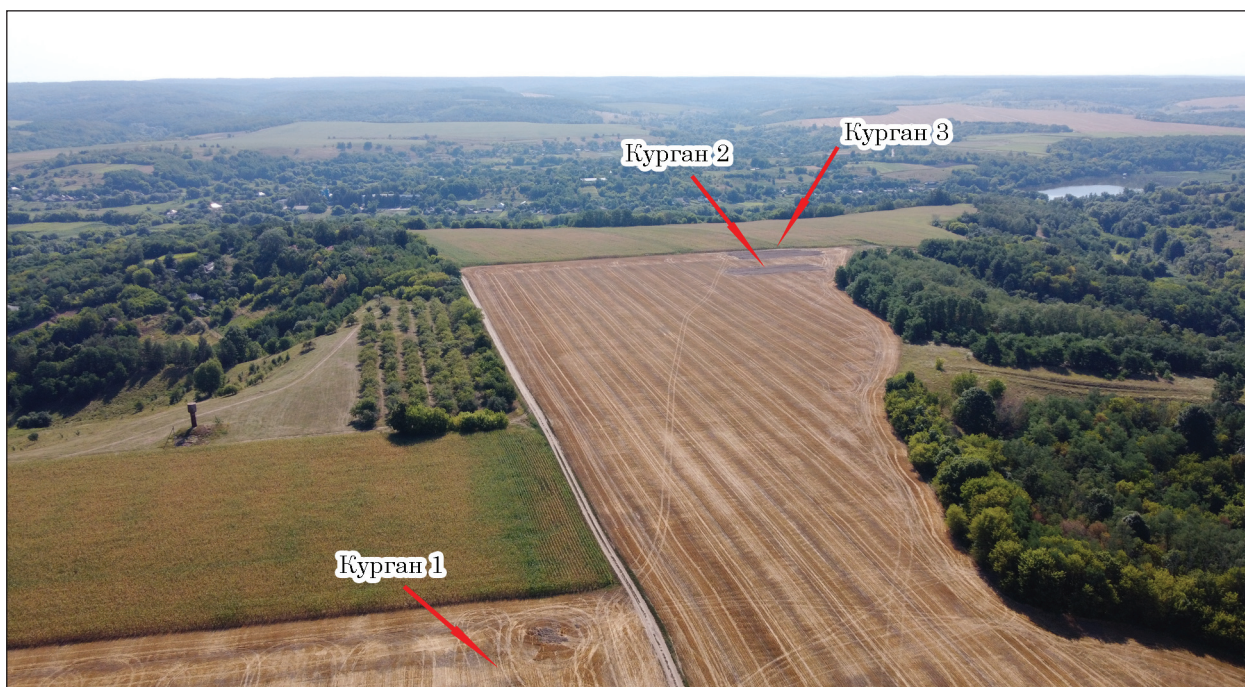

Рис. 2. Локалізація курганів в урочищі Смаляне, вигляд з північного заходу. Зйомка БПЛА (автор І. В. Білько)
Fig. 2. Location of the barrows in the Smaliane tract. View from the northwest. UAV survey (by I. V. Bilko)

експедиції) та С. В. Махортих (науковий співробітник). За участі Ю. Ю. Ляшка вони вручну дослідили частину (схил) насипу руйнованого кургану, де було знайдено декілька ліпних посудин, а саме: корчагу, 2 келиха, миску та черпак. Весь посуд прикрашав геометричний орнамент. Безумовно, це була поховальна тризна. Знахідки були передані Ю. Ю. Ляшко в Археологічну інспекцію Черкаської обласної ради. Пізніше вони були видані в монографії М. М. Дараган (рис. 3; Дараган 2011, с. 69, рис. II: 23).

Слід підкреслити, що зруйнований курган, про який йде мова, відноситься до Південної групи цього невеличкого могильника².

Об'єктами досліджень 2020 р. стали 3 кургана Північної групи — ланцюжка 1—3 (рис. 1; 2).

Відстань між курганами така: від кургану 1 до 2 приблизно 470 м, від кургану 2 до 3 — лише 45 м.

При дослідженні пам'яток застосовувалась широко відома методика курганної археології. Кургани розкопувалися повністю, на снос, з використанням важкої техніки (гусеничний бульдозер С-130). При цьому залишались бровки, що були орієнтовані за віссю північ—південь. Число бровок та їх ширина залежали від розмірів курганів.

Після розкопок була здійснена рекультивація ґрунту на місці розташування насипів.

2. Між іншим, відзначимо, що на ілюстрації цих посудин, опублікованою М. М. Дараган, одна корчага зайва (позиція 5 рисунка). Її зараховано до цього «сервізу», помилково. В роботі М. М. Дараган цей посуд названий як «інвентар зі зруйнованого поховання Жаботин-санаторій біля с. Жаботин» (Дараган 2011, с. 69, рис. II: 23).

КУРГАН 1

Займав крайню північно-західну позицію курганного ланцюжка (рис. 1; 2; 4). Був розкопаний п'ятьма траншеями, кожна — на хід бульдозера, що дало можливість повністю дослідити всю підкурганну поверхню (рис. 5). Ширина бровок 1,0—1,2 м. Орієнтація: північ—південь (рис. 6). Умовний центр кургану (репер) поставлений на найбільш високому місці сучасного насипу, визначеному візуально.

Насип зберігся на висоту 0,70 — 0,75 м від давнього горизонту (далі — ДГ), який краще всього фіксувався в східному профілю центральної бровки (до 12 м) та західному профілю І Східної бровки. Товщина давнього чорнозему сягає 0,30—0,35 м, далі починається шар материкової глини (рис. 6: II).

Орієнтовний діаметр насипу до 25 м (рис. 6: I). Основа його складається з чорнозему, але при цьому насип має деякі конструктивні деталі, що й дають змогу досить чітко окреслити його діаметр. Мова йде про своєрідну, потужну глиняну крепиду, що охоплювала схили та нижню частину чорноземного насипу по периметру.

Вона добре фіксувалася в східному профілі Центральної бровки та східному і західному профілях І Східної бровки. Ширина цієї крепиди коливається від 2,5 до 4,8 м (рис. 6: II). Ймовірно, ґрунт (у всякому разі — частина його) брався на місті, і ці виїмки фіксуються досить добре в двох траншеях (рис. 5: 2).

При дослідженні кургану були відкриті об'єкти і знахідки доби раннього заліза та 2 сучасних шурфа (рис. 6: I).

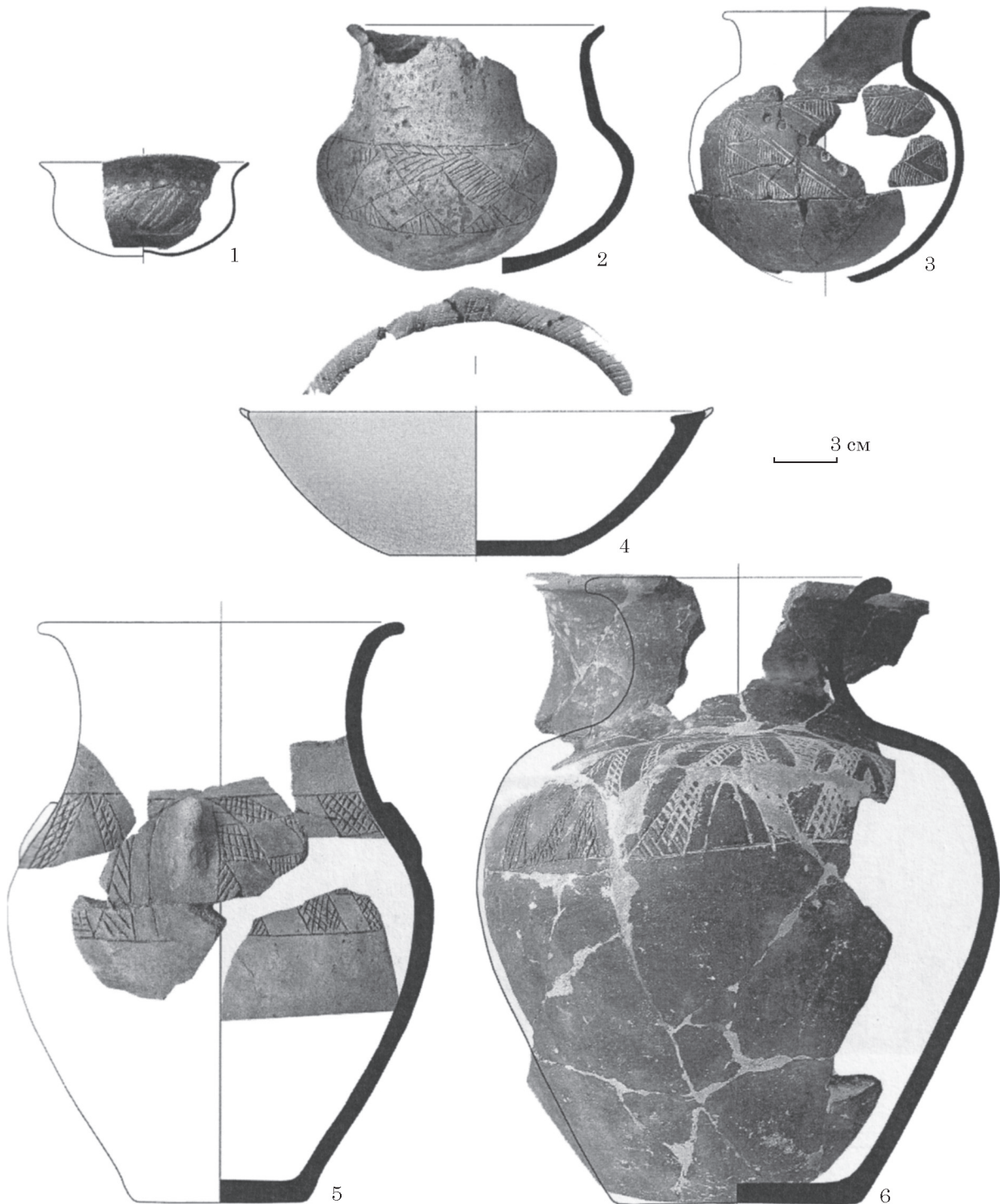

Рис. 3. Ліпний посуд з тризни одного з курганів Південної групи (за: Дараган 2011)

Fig. 3. Hand-made pottery from the funeral feast of one of the Southern Group barrows (after Daragan 2011)

Курган містив тільки одне поховання: доби раннього заліза (№ 1), що було розташоване майже в центрі підкурганної поверхні (рис. 6: Д).

Поховання 1 виконане в ямі, що має підпрямокутну форму та орієнтована за віссю північ — південь. Розміри могили: 2,40 × 1,50—1,60 м (рис. 7).

Могила пограбована, дно перекопане грабіжниками, особливо північна частина. Незайманою, лишилась, мабуть, невелика ділянка

південної половини могили. Глибина від рівня ДГ — 1,45 м. Вірогідно, це і є справжня глибина могили (рис. 7).

Біля могильної ями зафіксовані залишки дерева. Зі східної сторони, на відстані від краю могили на 0,20—0,30 м знаходилися тонкі плахи зі слідами кори. Вони лежали за віссю північ—південь на відстань до 2,0 м, завширшки 1,1 м. Ширина окремих плах 0,10 м. На деяких помітна дія вогню

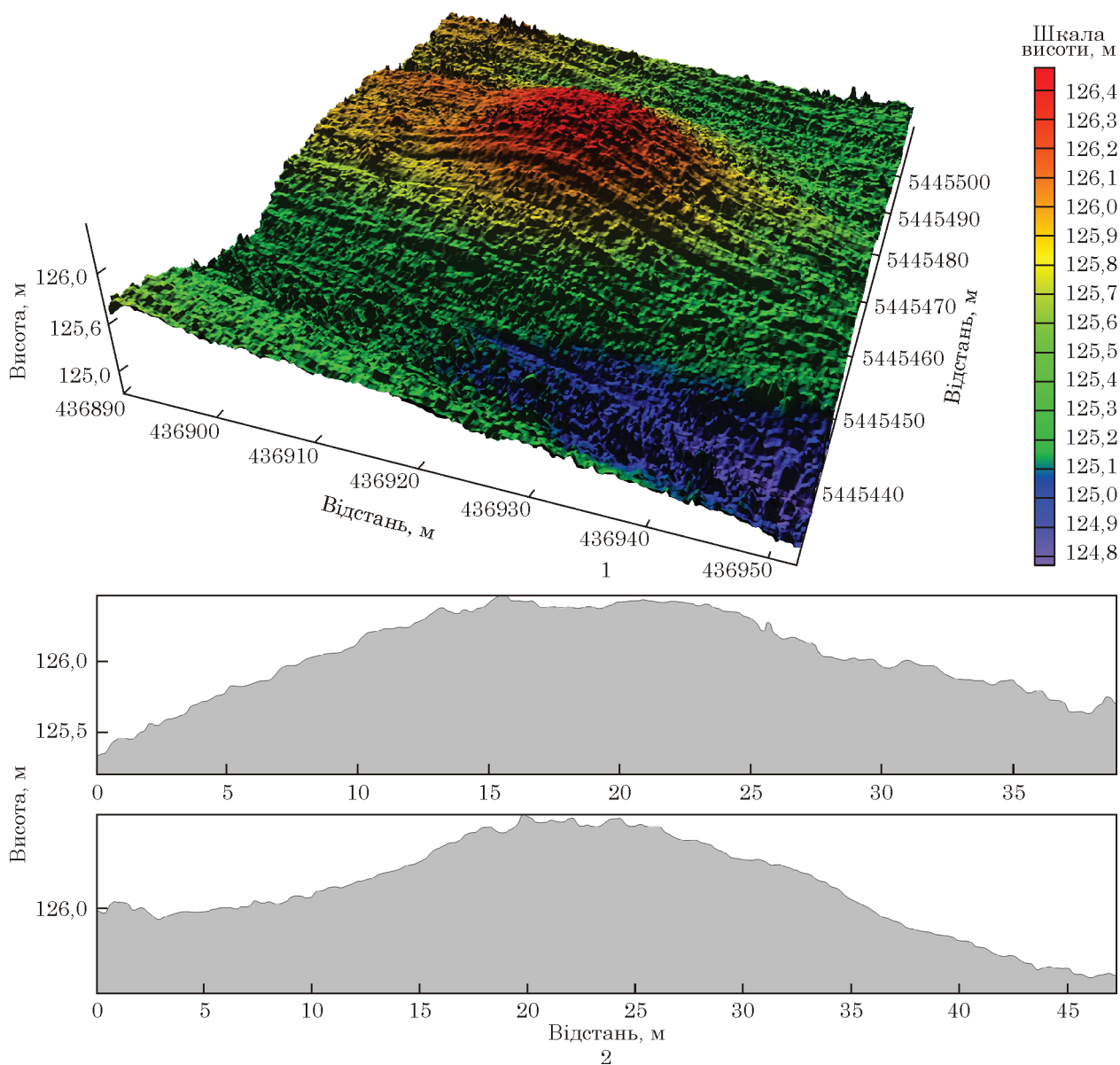

Рис. 4. Цифрова модель кургану 1 (автор О. В. Коротя)

Fig. 4. Digital model of barrow 1 (by O. V. Korotia)

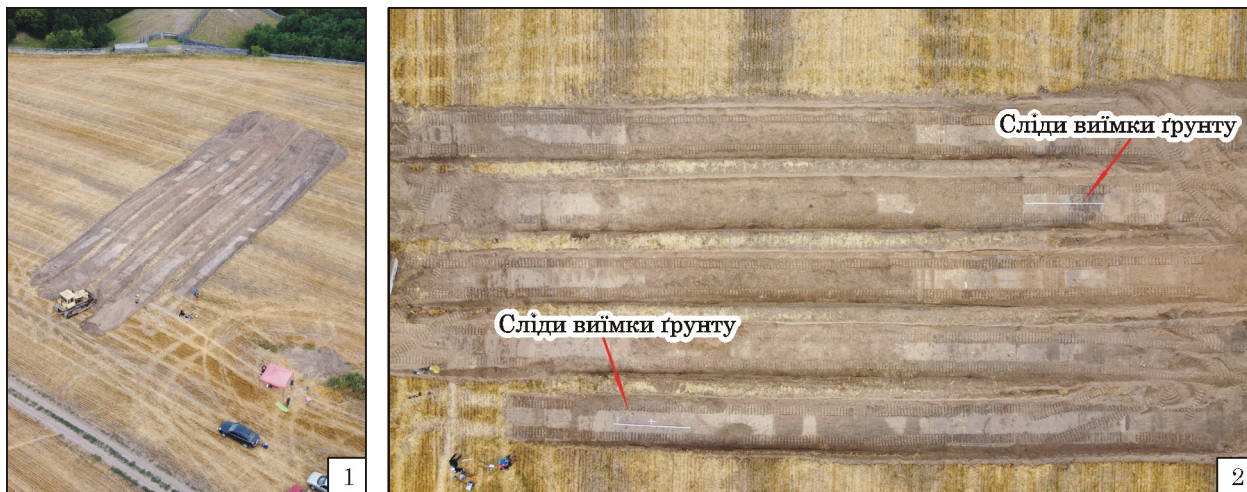

Рис. 5. Розкопачні траншеї на кургані 1 зі слідами виїмки ґрунту. Зйомка БПЛА (автор І. В. Білько)

Fig. 5. Excavation trenches on the barrow 1 with the traces of earth removal. UAV survey (by I. V. Bilko)

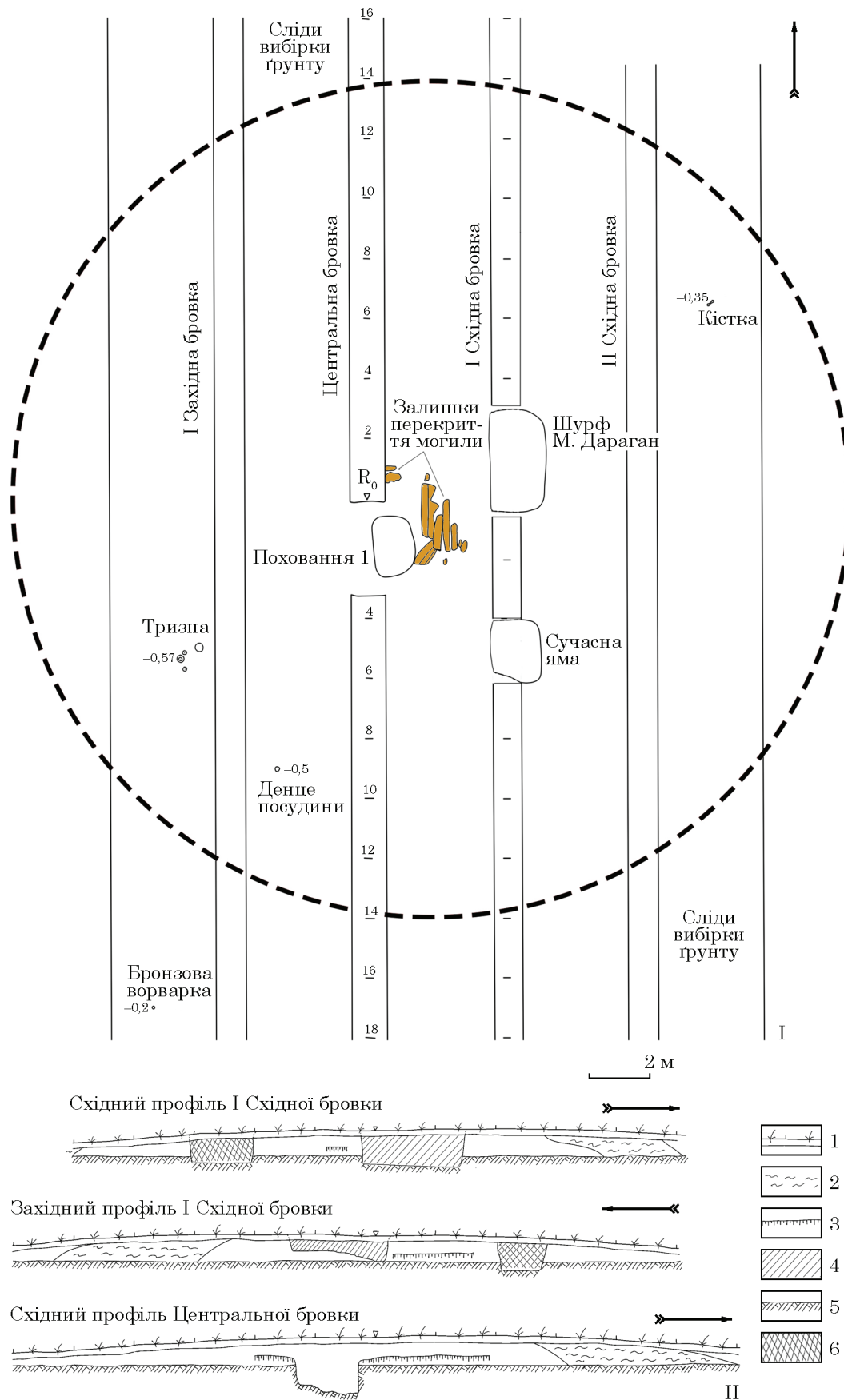

Рис. 6. Загальний план та профілі кургану 1. **Умовні позначення:** 1 — рілля; 2 — глиняна крепіда; 3 — похований ґрунт; 4 — шурф М. Дараган; 5 — материк; 6 — пізня яма

Fig. 6. General plan and profiles of the barrow 1. **Explanation:** 1 — arable land; 2 — clay crepida; 3 — buried soil; 4 — M. Dragan's hole; 5 — virgin soil; 6 — late pit

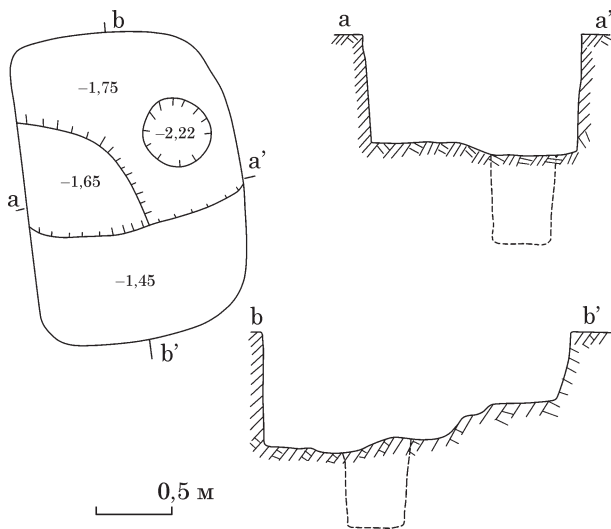

Рис. 7. План та розрізи поховання 1 в кургані 1

Fig. 7. The plan and cross-sections of the grave 1 in the barrow 1

Фрагменти дерева були і на північ від могильної ями. Тут лежало кілька обгорівших плах, орієнтованих схід—захід. Одна з них мала ширину 0,20 м та довжину 1,2 м. Не можна виключати, що все це — залишки дерев'яного покриття могили (рис. 6: I). Вони належать дубу черешчатому³.

В заповненні могили залишків кісток людини або тварини не знайдено. На різних рівнях (від 0,70 до 1,30 м) зафіксовані фрагменти ліпного посуду (корчага, миски, черпаки, горщики) та якогось залізного предмету неясного призначення. В похованні свого часу було розміщено не менш ніж 6 посудин.

Окрім поховання, в кургані зафіксовані ще окремі артефакти доби раннього заліза і групи предметів, які можна віднести до *поховальної тризни*, що пов'язана з описаною могилою.

Так, в I Західній траншеї, на глибині 0,40 м от репера, знайдені досить велика частина орнаментованого келиха, фрагменти товстостінного ліпного посуду та два фрагменти чорнолискованого посуду з різним орнаментом, в II Західній траншеї, на південній периферії, — бронзова ворворка (глибина 0,20 м). У цій же траншеї — фрагменти кісток тварин (трубчаста кістка копитної тварини)⁴. В I Східній траншеї зафіксований дрібний уламок чорнолискованої посудини (глибина 1,0 м), а в III Східній траншеї знайдені окремі невиразні людські кістки.

Але найбільш цікавою і важливою, з точки зору поховальної тризни, була ситуація, зафіксована в південній частині II Західній тран-

шеї (рис. 6: I). Тут на невеликій ділянці, поряд один з одним розташовувалися 5 ліпних ложечних посудин — 3 келиха, миска, черпак, тобто цілий «столовий сервіз» (рис. 10) та 2 плечові кістки двох тварин — молоді корови та дорослої свині. При цьому, слід відмітити, що кістка корови мала досить значні розміри.

Скупчення посудин знаходилося не поруч з похованням а на відстані 6,5 м на південний захід від могили (рис. 6: I). При цьому розташування посудин мало певну особливість. Три келиха — великий, середній та малий стояли поруч; великий і середній — майже впритул один до одного (рис. 6), а малий — на невеликій відстані на південь від них (рис. 6: I). А миска та черпак (останній був під мискою) знаходилися дещо на схід від келихів (рис. 6).

Скупчення ліпних посудин, мабуть, посідало чільне місце в поховальній тризні.

Сучасні об'єкти представлені археологічним шурфом і ямою незрозумілого призначення.

Обидва об'єкта розташовані майже в центрі курганного насипу, більша їх частина заходить в II Східну траншею. Археологічний шурф знаходиться на північний схід від поховання 1, яма незрозумілого призначення — на південний схід⁵ (рис. 6).

ЗНАХІДКИ З КУРГАНУ

Поховання

1. Миски лискованої великий фрагмент з краєм, що горизонтально зрізаний та трошки відтягнутий всередину. Лощіння темно-сіре, але дуже якісне.

Посуд прикрашений розкішним візним та штампованим орнаментами, які охоплюють всю верхню частину тулубу посуду. Орнамент заповнений білою пастою.

По вінцю нанесений штампований декор у вигляді косих ліній, зроблених дрібнозубчастим штампом. На тулубі розташовується орнаментальний пояс, обмежений зверху однією штампованою лінією, а знизу — двома. В середині — орнамент у вигляді зигзагів — пустих, або заштрихованих горизонтальними лініями. Під самим орнаментальним поясом знаходиться декор, нанесений S — видним штампом.

Розміри фрагмента: 9,5 × 6,2 × 0,5—0,7 см (рис. 8: 1, 2).

5. Археологічний шурф був зроблений співробітниками Жаботинської експедиції ІА НАН України (керівник М. М. Дараган) в 2010 (?) р. Він має розміри приблизно 3,0 × 2,0 м при глибині більш ніж 1,5 м. В заповненні траплялися різноманітні сучасні знахідки, наприклад, поліетиленові пляшки тощо. Сенс шурфування насипу добре візуально фіксованого на місцевості кургану залишився для нас незрозумілим.

3. Породу дерева тут та далі визначив О. І. Попов, інженер I категорії ботанічного саду ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

4. Тут і далі: визначення здійснила А. В. Вейбер, провідний інженер відділу палеонтології Національного науково-природничого музею НАН України.

Рис. 8. Курган 1, поховання 1: 1—6, 8, 9 — уламки ліпного посуду; 7 — фрагмент залізного предмету

Fig. 8. Barrow 1, grave 1: 1—6, 8, 9 — the fragments of the hand-made pottery; 7 — iron item

2. Черпака чорнолискованого, тонкостінного, досить великих розмірів, фрагменти (5): верхня та нижня частини тулова, вінець.

Черпак мав округле, сплюснене тулово і плавно відігнутий вінець, якій звужується в кінці. Реконструйована висота посуду — не менш ніж 11,0—12,0 см.

Поверхня посуду ретельно лискована.

Врізний геометричний орнамент покривав верхню частину тулова, але точний характер декору цілком не розумілий. Ясно лише, що це був горизонтальний пояс частково зі штриховкою у вигляді сітки, частково — неорнаментований.

Розміри фрагментів: $9,0 \times 7,8 \times 0,4$ — $0,5$ см; $6,5 \times 5,0 \times 0,5$ см; $4,4 \times 2,8 \times 0,4$ см; $3,5 \times 3,0 \times 0,3$ см; $2,2 \times 2,1 \times 0,5$ см (рис. 8: 3, 4).

3. Корчаги чорнолискованої фрагменти (2), що прикрашені по краю вінця насічкою, яка заповнена білою пастою. Лошціння посуду дуже

якісне. Розміри більшого фрагменту — $7,1 \times 3,5 \times 0,8$ см.

Корчага мала майже під прямим кутом відігнутий вінець, що звужувався до краю. Горло її, скоріш за все, було циліндричним.

Насічка орнаменту зроблена косо (овальна в плані з різноманітними перегородками), якимось предметом, можливо паличкою (рис. 8: 5, 6).

4. Черпака чорнолискованого, тонкостінного верхня частина, прикрашена поясом врізного геометричного орнаменту.

Черпак мав невеликі розміри, округле, сплюснене тулово і плавно відігнуті вінця, які звужуються в кінці. Реконструйований діаметр за вінцями — 9,0 см. Висота посуду — 4,0 см.

Лошціння черпака дуже якісне. Пояс орнаменту займає верхню частину тулова. Це горизонтальна стрічка, яку заповнюють незаштриховані трикутники, що відокремлюються один

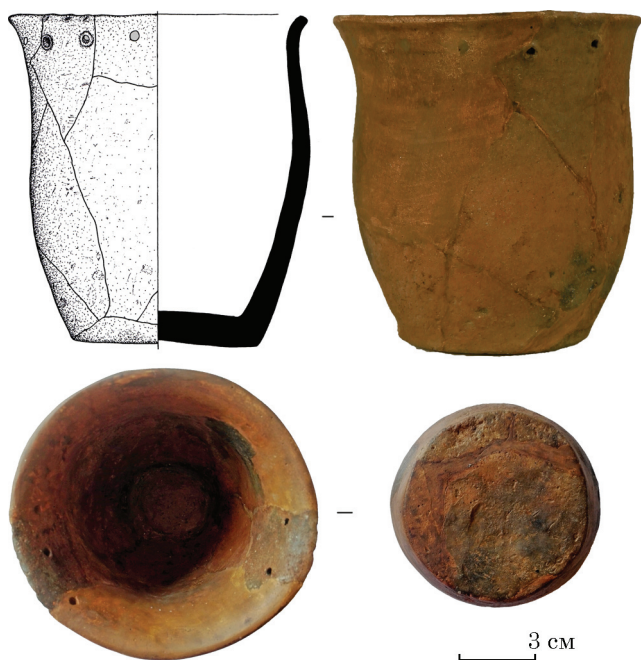

Рис. 9. Курган 1, поховання 1: реставрований ліпний горщик

Fig. 9. Barrow 1, grave 1: restored hand-made pot

від одого декількома паралельними лініями. По самому вінцю також йде орнамент у вигляді косої насічки.

Розміри фрагменту — $6,2 \times 4,0 \times 0,2$ см (рис. 8: 8, 9).

5. Горщика кухонного розвал (17 фр.). Посудина цілком реставрована⁶. Мала слабопрофільований тюльпановидний профіль, плоске дно, без закраїни, плавно відігнутий вінець. Поверхня посуду трошки підлощена, темно-сірого кольору. Горщик прикрашений під вінцем проколами, а по краю вінця — додатково косою насічкою.

Розміри: висота — 11,8—12,1, діаметр дна — 6,7, тулова в самій широкій частині — 9,8, діаметр горщика по зовнішньому краю вінця — 11, 2 см (рис. 9).

Треба підкреслити, що майже весь столовий посуд був дуже якісний, з чудовим чорним лощінням.

6. Ліпну кераміку з передскіфських курганів біля с. Жаботин реставрувала художник-реставратор Харківської філії Національного науково-дослідницького реставраційного центру України К. Г. Варачьова, за що автори висловлюють їй щире подяку.

Рис. 10. Курган 1: ліпний посуд на тризні

Fig. 10. Barrow 1: hand-made pottery of the funeral fest

6. Миски сіролискованої фрагмент, невиразний. Чи мав посуд орнамент не відомо. Розміри: $4,5 \times 3,8 \times 0,8$ см.

7. Виріб залізний фрагментований, дуже поганої збереженості, призначення якого не зрозуміло. Розміри: $3,7 \times 9,9 \times 0,3$ см (рис. 8: 7).

Посуд «сервізу» тризни (рис. 10)

1. Келих великих розмірів, із округлим, сплюсненим туловом, з круглою вм'ятиною на денці, високим, майже циліндричним горлом, що досить різко переходить у тулово, і відігнутих, широким вінцем. Лоціння майже чорне, в деяких місцях — темно-сіре високої якості.

Посудина під час знахідки була археологічно ціла, але роздавлена під тяжестю землі. Реставрована.

Верхня половина тулова прикрашена врізним геометричним орнаментом у вигляді заштрихованих сіткою або порожніх рівнобедрих трикутників і порожніми горизонтальними смужками між ними. Штрихування трикутників, по черзі, заповнено білою та червоною пастами.

Виділені червоною пастою трикутники утворюють декор у вигляді шестикінцевої зірки (рис. 11).

Відігнутий вінець приблизно на третину також був прикрашений орнаментом у вигляді пунктирної лінії.

Розміри посудини: висота — 15, діаметр самої широкої частини тулова — 23, діаметр горла по вінцю — 14 см (рис. 11).

2. Келих округлодонний, середніх розмірів, зі сплюсненим туловом, з круглою вм'ятиною на денці, з невисоким, майже циліндричним горлом, що плавно переходить у тулово, і плавно відігнутих вінцем.

Лоціння чорне, гарної якості. Посудина збереглася майже цілком, лише був облом з одного боку на вінці. Келих реставрований.

Верхня частина тулова прикрашена врізним геометричним орнаментом, (простішим, ніж на першому великому кубку) у вигляді рівнобедрих трикутників, заштрихованих сіткою, додатково інкрустованих білою пастою, та порожніх смужок, які відділяють трикутники один від одного. Один з трикутників не заштрихований сіткою, а декорований косими лініями. У вершинах трикутників, там, де зустрічаються порожні смужки, знаходяться по три отвори, нанесених круглим штампом.

Верхні трикутники орнаменту в плані утворюють фігуру у вигляді п'ятикінцевої зірки (рис. 12: 1).

Рис. 11. Курган 1, тризна: реставрований великий ліпний келих

Fig. 11. Barrow 1, funeral fest: restored a large hand-made cup

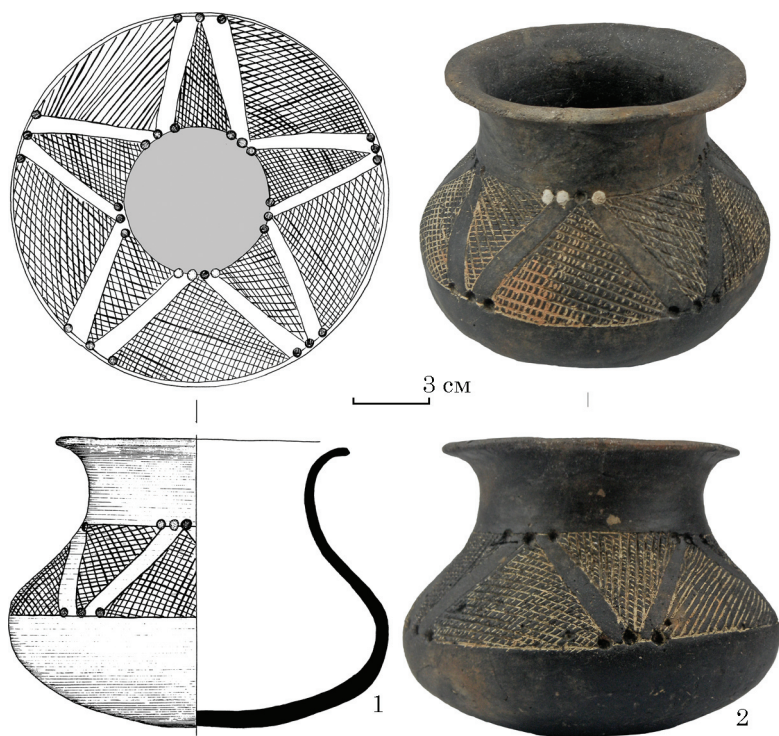

Рис. 12. Курган 1, тризна: ліпний келих середніх розмірів
Fig. 12. Barrow 1, funeral fest: medium hand-made cup

Розміри посудини: висота — 11,0, діаметр у найширшій частині тулова — 15, діаметр горла по вінцю — 11,5 см (рис. 12).

3. Келих найменших з трьох посудин розмірів з кулястим туловом, майже прямим невисоким горлом. Темне лощіння середньої якості. Верхня частина горла та вінчик обламані. Посудина реставрована.

Верхня частина тулова прикрашена горизонтальною стрічкою врізного геометричного орнаменту, що складається з рівнобедрених трикутників, заштрихованих косою лінією, посередині яких знаходяться також маленькі порожні трикутники. Великі трикутники відокремлюються один від одного незаштрихованими полосками. Цікаво, що в одному з великих трикутників відсутня необхідна штриховка косими лініями, у зв'язку з чим всередині великого трикутника є лише один заштрихований маленький та три порожні трикутники. У всіх інших випадках в межах великого трикутника є лише один порожній маленький трикутник і три — штриховані. На наш погляд, ми маємо деяку недоробку орнаменту посуду, подібно тому, як на келиху середніх розмірів, в одному випадку, замість орнаменту трикутника сіткою, присутня орнаменту лише косими лініями.

Можна зробити припущення, що іноді на тризні залишали не самий добрий посуд, з точки зору його виконання.

Розміри посудини: висота, що збереглася, — 9,0, діаметр найширшої частини тулова — 11,3 см, діаметр горла невідомий (рис. 13: 1).

4. Черпак невеликих розмірів, с округлою чашечкою, що має на донці круглу вм'ятину та плавно відігнутий вінець. Ручка — невисока, петельчаста, плоска, з виступом-відростком, на кінці якого — кругла плоска шляпка. Темне лощіння середньої якості. Посудина збереглася майже повністю. Був відломаний тільки виступ-відросток. Черпак реставрований.

Чашечка посудини у середній частині прикрашена горизонтальною смужкою, що заповнена косими лініями. Орнамент нанесений дрібнозубчастим штампом та прикрашений додатково білою пастою. Нижня частина плоскої ручки також декорована у вигляді трьох горизонтальних ліній, зроблених дрібнозубчастим штампом, та інкрустованих додатково білою пастою.

Розміри посудини: висота чашечки — 3,0, діаметр найширшої частини тулова — 5,5, діаметр по вінцю — 7,0 × 6,0 см (рис. 13: 2).

5. Миска досить великих розмірів, чорнолискована. Була знайдена у вигляді розвалу, повністю реставрована. В профілі має вигляд усіченого конуса з невеличким плоским денцем і загнутим вінцем. Лощення досить якісне.

Миска по краю має орнамент у вигляді косої насічки, що виконана дрібнозубчастим штампом. С двох боків миски — рогаті виступи, що також прикрашені косими лініями. Мабуть ці виступи також грали роль прикрас, а не слугували для утилітарного призначення. На все денце миски, зсередині, — орнамент у вигляді хреста, нанесений, ймовірно, паличкою.

Розміри посудини: висота — 8,0, діаметр денця — 8,8—9,0, діаметр по краю, зовнішній, з урахуванням виступів — 32 × 28 см (рис. 14).

В цілому є підстави говорити про те, що столові сосуди з тризни не мали такого якісного лощення як посуд, що був у похованні. Можна обережно припустити, що частина з них була зроблена саме для поховання. Схоже, про це свідчить і незавершеність орнаменту на двох келихах — середньому і малому, про що вже йшла мова.

ЗНАХІДКИ, МОЖЛИВО, ПОВ'ЯЗАНІ З ТРИЗНОЮ

1. Келиха чорнолискованого, прикрашеного майже повністю, від дна до горла, геометричним орнаментом, у вигляді гострих кутів, нанесеним дрібнозубчастим штампом, досить велика частина. Посуд мав округлий тулуб, та сплюснене денце. Якість лощення зовнішньої поверхні дуже висока. Розміри: 8,0 × 4,5 × 0,2—0,5 см (рис. 13: 4).

Рис. 13. Курган 1, тризна: 1 — маленький келих; 2 — черпак; насип: 3 — ворворка; 4, 5 — уламки ліпного посуду

Fig. 13. Barrow 1, funeral fest: 1 — small cup; 2 — dipper; mound: 3 — vorvorka; 4, 5 — fragments of a hand-made pottery

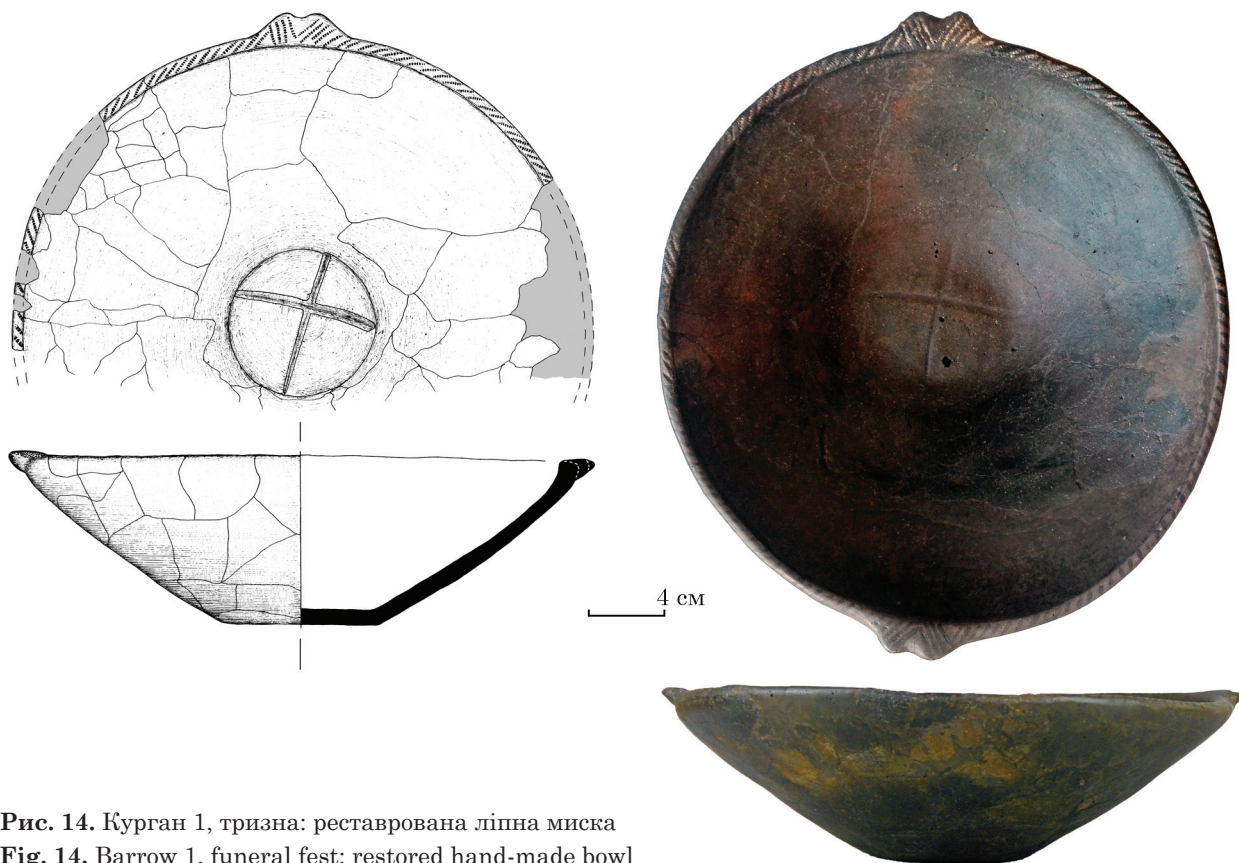

Рис. 14. Курган 1, тризна: реставрована ліпна миска

Fig. 14. Barrow 1, funeral fest: restored hand-made bowl

2. Посудини чорнолискованої тонкостінної с різним геометричним орнаментом, затертим білою пастою, два фрагменти. Були заклеєні. Точний характер орнаменту не зрозумілий. Розміри: $5,0 \times 2,0$ — $32,0 \times 0,2$ см (рис. 13: 5).

3, 4. Горщиків (?) стінки (2 фр.). Більший має поверхню світлосірого, трохи помаранчевого кольору. Зовнішня поверхня слабо лискована. У зламі — рихлий, чорного кольору, з великими білими включеннями. Розміри: $4,7 \times 1,0$ — $2,3 \times 0,9$ см. Другий, маленький, зовсім не виразний.

5. Ворворка бронзова, лита, усічено-біконічної форми, досить масивна, але відлита недбало. Діаметр максимальний $1,3$ — $1,4$ см, висота $1,0$ см. Діаметр отвору — $0,8$ см (рис. 13: 3).

Отже, в кургані 1, попри пограбування, знайдена досить велика кількість ліпного посуду, цілого або фрагментованого (14 чи 15 посудин).

У пограбованому похованні — залишки 6 посудин, безумовно, на тризні — 5. Уламки ще 4 посудин також, вірогідно, пов'язані з тризною.

Цілком домінує столова посуда. До неї відносяться 12 посудин. Лише 3 посудини (один археологічно цілий) належали кухонним горщикам.

Весь столовий посуд має, в різному ступені, лисковану поверхню темно-сірого або чорного кольору та врізний (частіше) або штампований (рідше) геометричний декор.

Способи орнаментування столового посуду досить цікаві. Маємо таке розмаїття:

1) врізний геометричний орнамент без пастового заповнення: 3 черпака (фрагменти) та келих (поховання, тризна);

2) врізний геометричний орнамент, заповнений білою пастою: корчага (?), келих, келих або черпак (поховання, тризна);

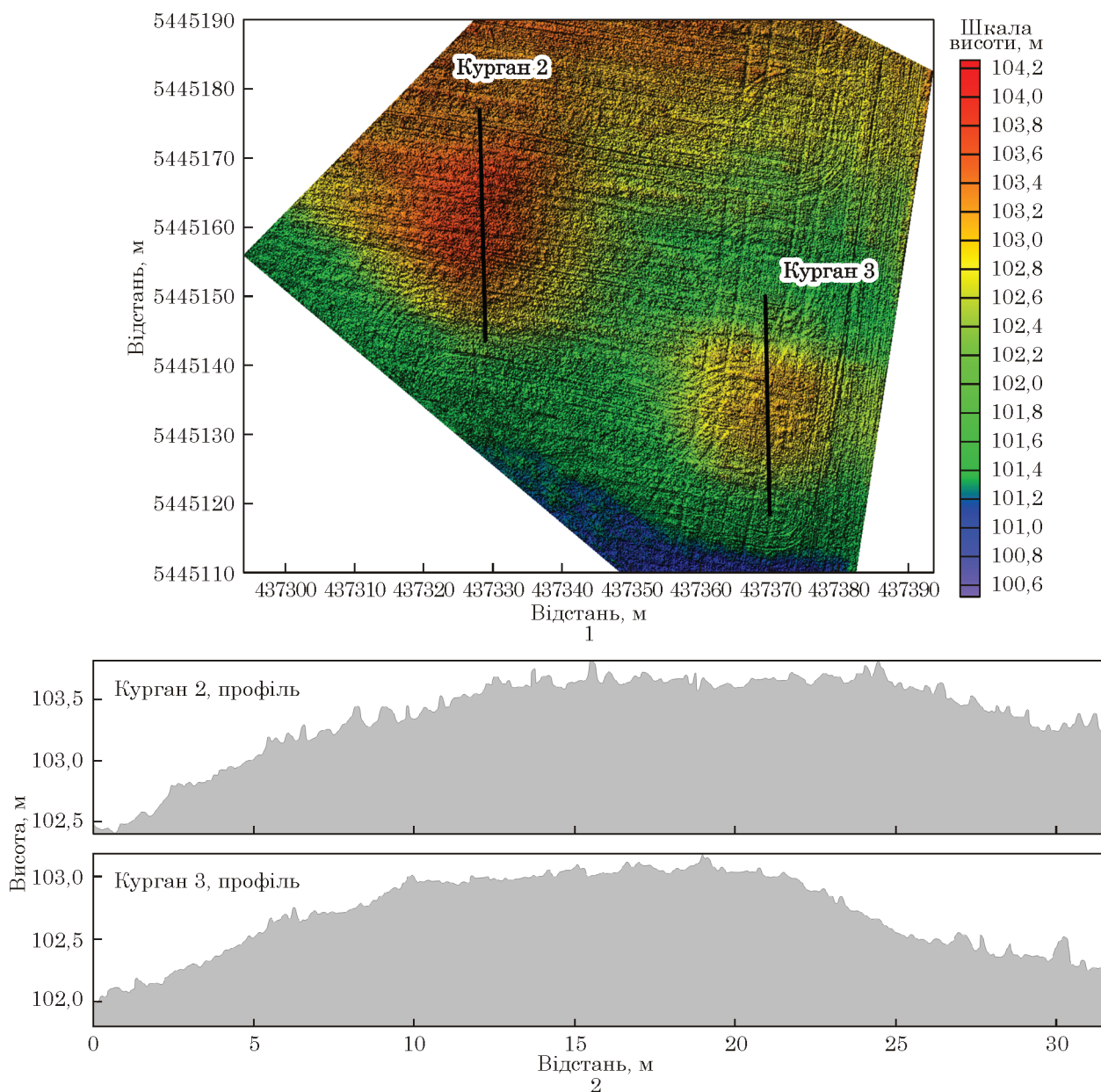

Рис. 15. Цифрові моделі курганів 2 і 3 (автор О. В. Коротя)

Fig. 15. Digital models of the barrows 2 and 3 (by O. V. Korotia)

3) врізний геометричний орнамент, заповнений білою і червоною пастою: келих (тризна);

4) врізний геометричний орнамент, заповнений білою пастою та додатково прикрашений круглим штампом: келих (тризна);

5) врізний та штампований геометричний орнамент, заповнений білою пастою: миска (поховання). При цьому застосовувався дрібнозубчастий штамп;

6) штампований геометричний орнамент (дрібнозубчастий штамп) без пастового заповнення: келих, миска (тризна);

7) штампований геометричний орнамент (дрібнозубчастий штамп) з заповненням білою пастою: черпак (тризна).

Досить велика кількість посудів, в могилі та на тризні свідчать на користь того, що в кур-

гані був похований, скоріш за все, не пересічний представник. До того ж, не треба забувати, що курган був пограбований.

КУРГАН 2

Був розташований на відстані 450 м на південний схід від кургану 1 та 45 м на північний захід від кургану 3 (рис. 1; 2; 15).

Курган розкопаний чотирма траншеями, кожна — на хід бульдозера, що дало можливість повністю дослідити всю підкурганну поверхню (рис. 16: 1). Ширина бровок 1,0—1,2 м. Орієнтація бровок північ—південь. Умовний центр кургану (репер) поставлений на найбільш високому місці сучасного насипу, визначеному візуально (рис. 17).

Рис. 16. Розкопачні траншеї на курганах 2 і 3 (1), зйомка БПЛА (автор І. В. Білько); робочий момент на кургані 3 (2)

Fig. 16. Excavation trenches on the barrows 2 and 3 (1), UAV survey (by I. V. Bilko); routine job on the barrow 3 (2)

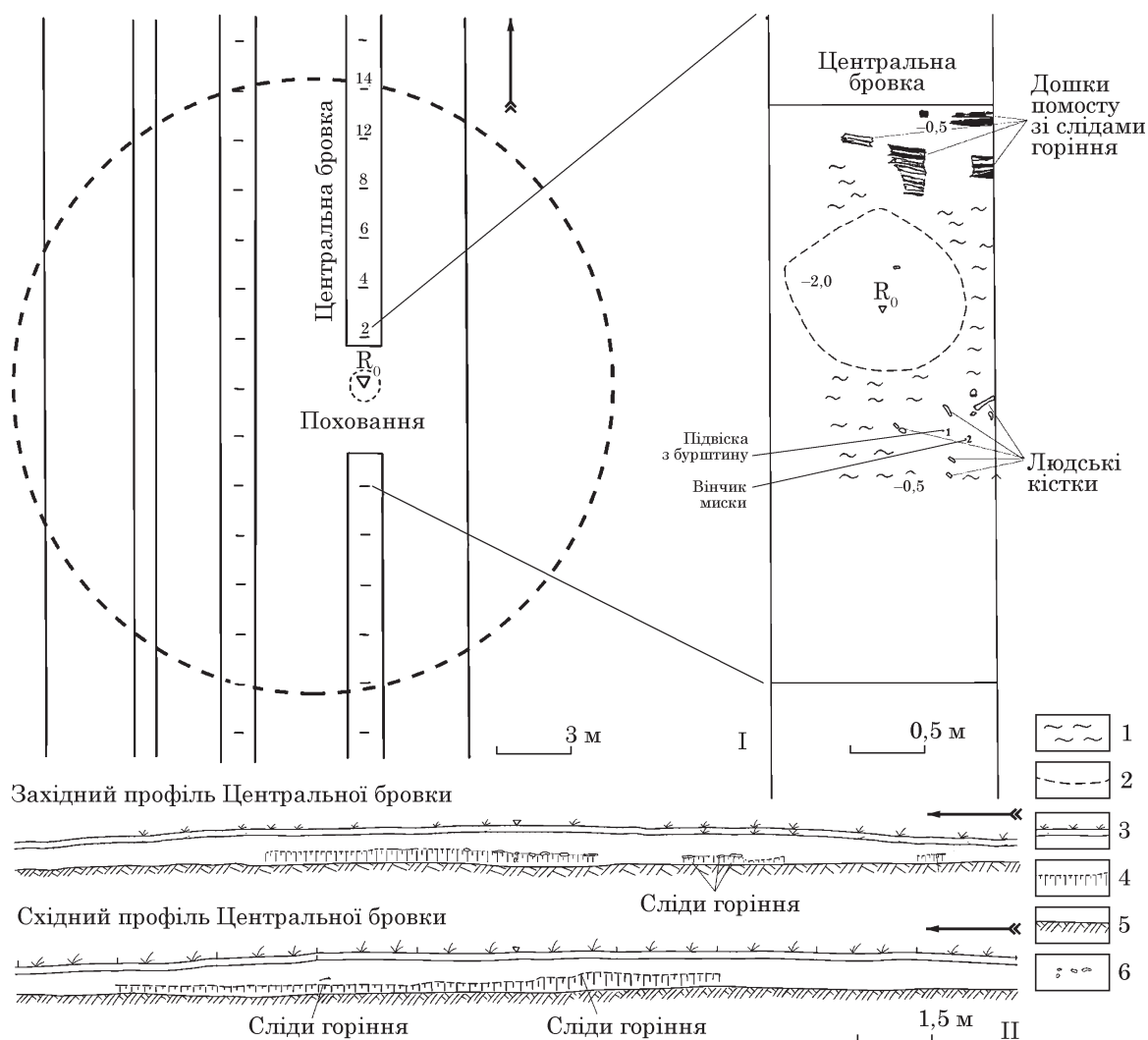

Рис. 17. Загальний план та профілі кургану 2. **Умовні позначення:** 1 — тлін від трави; 2 — контур ями XX ст.; 3 — рілля; 4 — похований ґрунт; 5 — материк; 6 — залишки деревини

Fig. 17. General plan and profiles of the barrow 2. **Explanation:** 1 — grass ashes; 2 — pit outline of XX c.; 3 — arable land; 4 — buried soil; 5 — virgin soil; 6 — wood remains

Насип, споруджений з чорнозему, сильно розораний, зберігся на висоту 0,50—0,60 м від ДГ, який краще всього фіксувався в західному та східному профілях центральної бровки. ДГ — нерівний. В західному профілі, в північному напрямку, він видний на 8,0 м, в південному — на 4,0 м, тобто загалом до 12,0 м. В східному профілі ДГ читався на 3,0 м в північному напрямку та майже на 3,0 м — в південному, тобто на 6,0 м (рис. 17: II). Отже, скоріш за все, діаметр кургану у давнину був не більш 12 м.

Товщина давнього чорнозему сягає 0,30—0,50 м, далі починається шар материкової глини (рис. 17: II).

В профілях центральної бровки, в обидві сторони від умовного центру, фіксувалися сліди горіння дерева, вугілля, тліла трава.

В I Західній траншеї, де зустрічались сліди горіння, знайдено 4 фрагменти ліпного чорнолеськованого *келіха* з врізним геометричним орнаментом. А в II Західній траншеї, в її пів-

нічному кінці, безумовно, в порушеному стані, знайдена половинка *черпака*, прикрашеного врізним геометричним орнаментом та відбитками круглого штамп. Скоріш за все, черпак, відноситься до залишків *тризни*.

Під насипом відкриті 2 об'єкти: поховання доби раннього заліза і пізня зернова яма.

Поховання. Приблизно в центрі підкурганної поверхні, на рівні ДГ, на площі $2,7 \times 1,5$ м, відкриті залишки інгумації у вигляді окремих людських кісток дуже поганої збереженості, що не мали антропологічного положення (рис. 17: I). На цій ділянці фіксувався трав'яний тлін, та залишки тонкого дерева. На окремих з них — сліди горіння. Траплялися також невеликі вугілля. Ділянки з декількох тонких дошок (?), що лежали паралельно, зі сходу на захід (найбільший з них $0,40 \times 0,25$ м), збереглися в північній частині поховання (рис. 17: I). Можна припустити, що це залишки поховального помосту, на якому спочатку лежав небіжчик.

Серед кісток знайдені намистина чи підвіска і вінце миски.

Пізня зернова яма. Вона розташовувалася точно по центру насипу (рис. 17: I). Була прокопана з поверхні насипу в материкову глину. Безумовно, саме вона значною мірою зруйнувала давнє поховання. Це особливо стосується центральної його частини, де знаходився кістяк і, вірогідно, супроводжуючі його речі.

Пляма цієї ями майже круглої форми мала розміри $1,20 \times 1,10$ м. На глибині $0,80$ м від ДГ стали фіксуватися людські кістки доброї збереженості.

Будь які речі при небіжчику були відсутні взагалі. Маємо припущення, що в цій ямі похована людина часу Голодомору. Після огляду і фотографування кістяку, ця яма буза знову засипана землею.

ОПИС ЗНАХІДОК ІЗ ПОХОВАННЯ

1. Підвіска з бурштину ⁷ видовженої форми. Збереглася в 4 фрагментах, два з яких, найбільш крупні, мають розміри: $2,5 \times 2,0 \times 1,2$; $0,8 \times 0,5 \times 0,3$ см. В перетині підвіска має форму трикутника з отвором (діаметр $2,0$ мм) посередині (рис. 18: 4).

2. Миски ліпної, сірого лощення, горизонтально обрізаний край. На ньому слабо виражений орнамент у вигляді косих канелюр. Розміри: $3,9 \times 1,7 \times 1,1$ см (рис. 18: 3).

7. Визначення бурштину здійснили завідувач кафедри геології ХНУ імені В. Н. Каразіна доцент А.В. Матвеев та інженер 1 категорії Ботанічного саду ХНУ А. І. Попов.

ОПИС ЗНАХІДОК, ВІРОГІДНО, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТРИЗНОЮ

1. Черпака чорнолискованого, прикрашеного врізним геометричним декором, фрагменти. Горизонтальний орнаментальний пояс був заповнений заштрихованими косою лінією або чистими трикутниками. Орнамент додатково заповнений білою пастою. Розміри двох найбільших фрагментів: $3,9 \times 3,9 \times 0,5$ см; $2,9 \times 1,7 \times 0,4$ см (рис. 18: 2).

2. Черпак наполовину фрагментований, вірогідно, з округлим туловом та плавно відігнутих вінцем. Поверхня посуду підлощена, ззовні — сіро-помаранчевого кольору та темно-сіра з середини. Верхня частина посудини була прикрашена горизонтальним поясом геометричного орнаменту у вигляді заштрихованих прямими лініями трикутників та чистих ромбів. Цей декор був доповнений відбитками круглого штапу в самому горизонтальному поясі і над ним, під самим вінцем. Розміри збереженого фрагменту: $8,4 \times 2,7$ — $4,0 \times 0,3$ см (рис. 18: 1).

КУРГАН 3

Розташовувався в 45 м на південний схід від кургану 2 (рис. 1; 2; 15). Курган розкопаний п'ятьма траншеями, кожна — на хід бульдозера, що дало можливість повністю дослідити всю підкурганну поверхню (рис. 16: 1). Ширина бровок така: центральна $1,20$ м, решта — не більше $1,0$ м. Орієнтація бровок північ—південь. Умовний центр кургану (репер) поставлений на найбільш високому місці сучасного насипу, визначеному візуально (рис. 19). Слід підкреслити, що насип кургану був зверху зрізаний і уплощений, у зв'язку з розташуванням на ньому дерев'яного млина-вітряка у пізніший час.

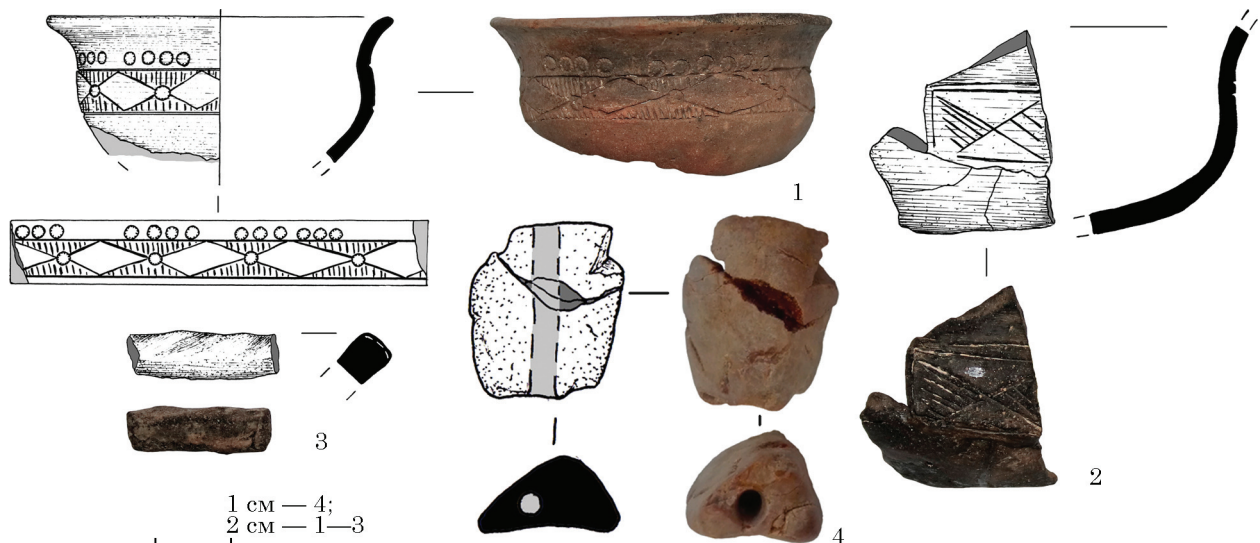

Рис. 18. Курган 2, тризна: 1, 2 — залишки ліпного посуду; знахідки в районі поховання: 3 — вінця миски; 4 — бурштинова підвіска

Fig. 18. Barrow 2, funeral fest: 1, 2 — remains of the hand-made pottery; finds around the grave: 3 — bowl rim; 4 — amber pendant

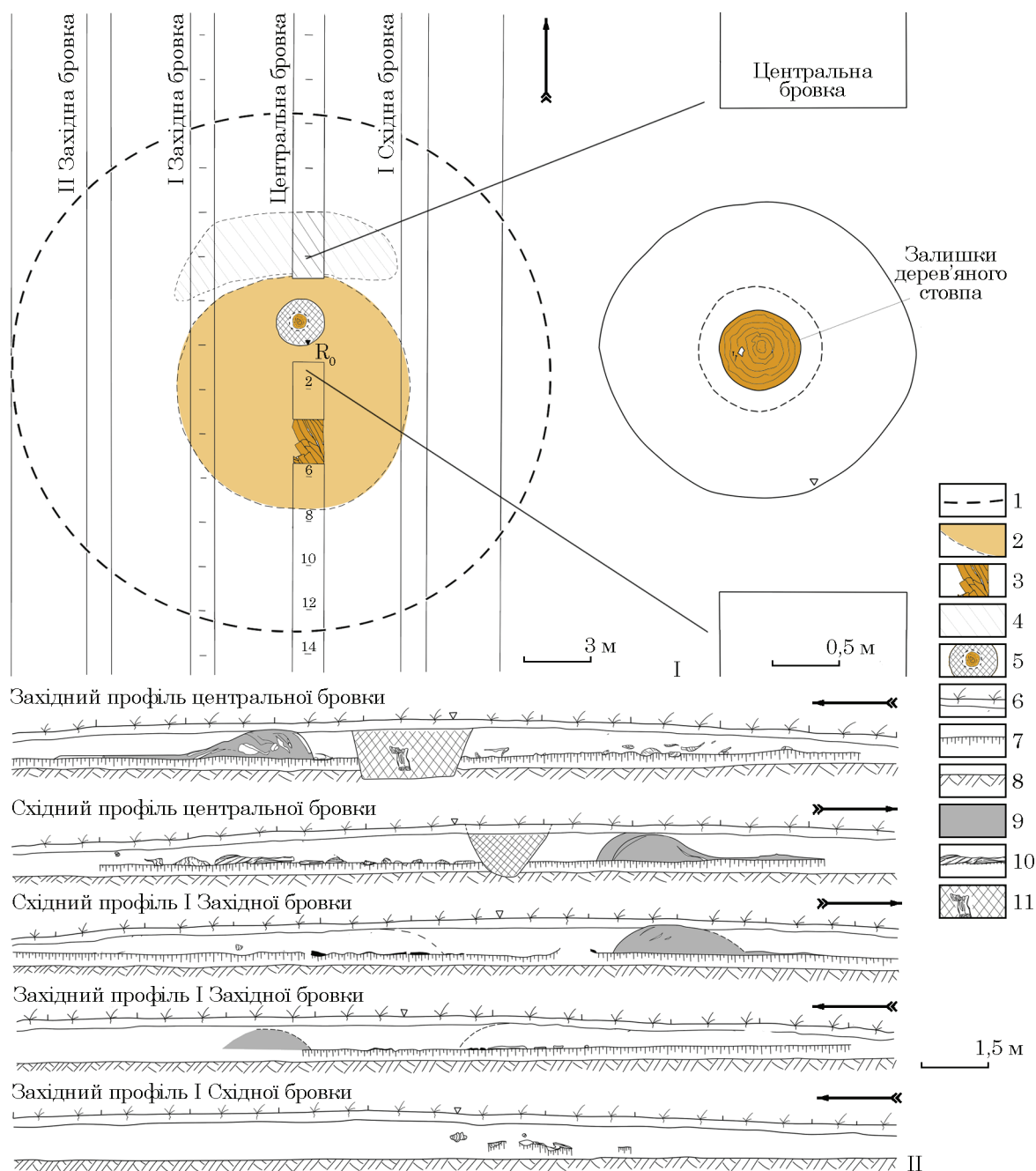

Рис. 19. Загальний план та профілі кургану 3. **Умовні позначення:** 1 — орієнтовна межа давнього насипу; 2 — територія вимостки з дерева; 3 — вимостка з дерева; 4 — пізній викид чорнозему й глини; 5 — залишки основи вітряка; 6 — рілля; 7 — похований ґрунт; 8 — материк; 9 — пізній викид з чорнозему та глини; 10 — плахи чи колоди вимостки з дерева; 11 — яма для встановлення опорного стовпа

Fig. 19. General plan and profiles of the barrow 3. **Explanation:** 1 — approximate boundary of the ancient mound; 2 — area of the wooden pavement; 3 — wooden pavement; 4 — late ejection of humus and clay; 5 — remains of the windmill base; 6 — arable land; 7 — buried soil; 8 — virgin soil; 9 — late release of humus and clay; 10 — slabs or logs of a wooden pavement; 11 — hole for the support pole

Насип зберігся на висоту 1,0—1,10 м від ДГ. Він добре фіксувався на всіх профілях бровок (рис. 19: II).

Діаметр насипу, що складається з чорнозему — до 21—22 м. Важливо підкреслити, що це — реальний діаметр кургану, оскільки у кургана 1 він досить умовний, а у кургана 2 — набагато менший. Тобто, виходячи з параметрів висоти і діаметра, можна припустити, що курган 3 був

найбільшим серед трьох досліджених. Товщина давнього чорнозему сягає 0,30—0,35 м, далі починається шар материкової глини (рис. 19: II).

В ораному верхньому шарі знайдено 6 монет, дві з яких 1920-х рр., одна — 1938 р. (інші — пізнішого часу). Мабуть, ранні монети пов'язані із розташуванням тут вітряка.

При роботі бульдозера, майже у всіх траншеях (Східна, Західна, II Східна, II Західна), на

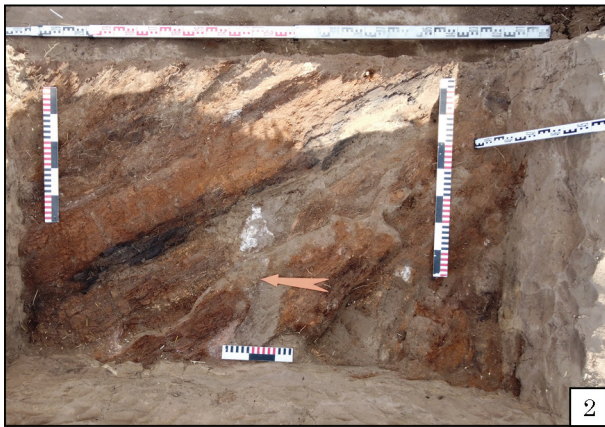

Рис. 20. Курган 2, залишки дерев'яної вимостки на рівні давнього горизонту: 1 — східний профіль Центральної бровки; 2 — під бровкою

Fig. 20. Barrow 2, remains of a wooden platform at the level of the ancient horizon: 1 — the eastern profile of the Central balk; 2 — under the balk

різних рівнях, зустрічалися малочисельна пізня кераміка та окремі, невиразні фрагменти ліпного грубого посуду (12 екз.), зокрема стінки, які становили більшість. Крім того, знайдений невеликий фрагмент дінця і стінка чорнолискованої посудини. При цьому, майже половина з них зафіксована в Західній траншеї. Саме тут, у південній частині, на глибині 0,80 м, тобто, скоріш за все, на рівні давньої поверхні, знаходився розвал чорнолискованої миски, прикрашеної багатим візним, геметричним орнаментом.

Можливо ці фрагменти кераміки та уламок миски відносяться до тризни, хоча впевнено стверджувати це немає достатніх підстав.

Цікаво, що, крім фрагментів кераміки в північній частині Східної траншеї, на глибині приблизно 0,40 м, були знайдені фрагменти 3 бронзових виробів, один з яких дуже подібний за формою до дзвоника. В південній частині Західної траншеї, на глибині 0,25 м знайдена кулеподібна золота «намистина» від якоїсь прикраси.

Згідно стратиграфії Центральної бровки (східний та західний профілі), та I Західної бровки (східний профіль), на південь від нашого умовного центру кургану (репера), на рівні давньої поверхні, на відстань до 7,0 м, розташовувалася вимостка з дерев'яних бревен чи колод, що лежали щільно одна до одної (рис. 19: I, II; 20: 1).

Частина цієї викладки мала гарну збереженість на ділянці під Центральною бровкою, на південь від умовного центру кургану.

Тут вона мала площу приблизно $1,86 \times 1,10$ м, на глибині 0,60 м. Колоди лежали за віссю північний захід — південний схід. Найбільш великі з них мали діаметр 0,30—0,35 м. Збереглися в бровці на довжину до 1,60 м. Найбільша колода має сліди горіння (рис. 20: 2). Тлін від колод фіксувався приблизно на площі $9,5 \times 9,0$ м, маючи округлу форму.

На 3,20 м на північ від умовного центру, або в 2,70 м на північ від дерев'яної вимостки, на рівні давньої поверхні, лежала досить велика куча землі, в основі своїй з давнього чорнозему зі слабкими прошарками глини (рис. 19: I). Ця куча була орієнтована за віссю захід—схід. Довжина її близько 10 м, ширина — до 3,0 м, товщина — до 1,0 м. В перетині (східний та західний профілі Центральної бровки) вона має напівкулястий вигляд (рис. 19: II).

У центрі кургану, трошки південніше нашого репера, в межах грабіжницької ями, відкрита абсолютно кругла яма діаметром 2,40 (північ—південь) $\times$ 2,25 (схід—захід) м, що впущена у насип зверху, прорізала давній чорнозем и входила в материк. В центрі цієї ями розташовувався масивний дубовий стовп

діаметром 0,60 м. Для закріплення стовпу у матеріку було зроблено яму діаметром 0,87 м (рис. 19: І). Стовп був вкопаний на глибину 0,45 м. Біля стовпу знайдені фрагменти пізнього кружального посуду, в тому числі донце великої посудини, уламки цегли, ковані гвіздки, зокрема, один досить великого розміру. Поза всяким сумнівом, досліджені яма і стовп великого діаметру у ній пов'язані з конструкцією млина — вітряка.

Слід особливо підкреслити, що поруч зі стовпом, на глибині 1,0 м від поверхні, знайдена зламана бронзова голка пов'язана, на наш погляд, з давнім похованням.

Таким чином, вивчення цієї поховальної пам'ятки і, перш за все, її стратиграфії і планіграфії, дає підстави в деякій мірі реконструювати послідовність дій, які мали тут місце.

1. Перед здійсненням поховання, на місці майбутнього кургану, була знівельована ділянка давньої поверхні. Ґрунт був зібраний у досить великий відвал, який ми й побачили майже в центрі підкурганної поверхні.

2. На знівельованій ділянці давньої поверхні була зроблена вимостка або помост із бревен чи колод, що мала округлу форму. В центрі її, скоріш за все, й були покладені небіжчик (чи небіжчики). Ця версія має вагомий підстави, адже при дослідженні стратиграфії і планіграфії кургану жодної могильної ями виявлено не було. Мабуть, з ціллю очищення поховання вогнем, деякі бревна вимостки були підпалені.

3. Після цього був зроблений насип з чорноземного ґрунту діаметром не менш 20 м і висотою, на наш погляд, не менше 1,5 м.

4. Наприкінці XIX — початку XX ст. на кургані був поставлений млин — вітряк. Для кріплення, ймовірно, центру його нижньої частини була споруджена яма, в якій встановили досить великий дубовий стовп. Для надійного закріплення млина додатково слугували і розтяжки, що кріпилися за стовпи на деякій відстані від млина. Один з таких стовпів був зафіксований в II Західній траншеї кургану.

5. Безперечно, яма під опорний стовп млина зруйнувала частину поховання. Але нам здається (хоча це й не знаходить чіткої стратиграфічної фіксації в профілях бровок), що поховання було пограбовано й зруйновано раніше, ще до будівництва млина. Про це, схоже, говорить відсутність будь-якої концентрації поховального інвентаря в районі дерев'яні вимостки. Лише знахідка бронзової голки чітко співпадає з місцем поховання. До речі, ця голка прямо свідчить, що в кургані була похована жінка. Підтверджує це припущення і золота намистина, яка, вірогідно, походить із зруйнованого поховання. Але основним небіжчиком, скоріш за все, був чоловік. Все ж, для жінок в архаїчні часи раннього заліза кургани спеціально не споруджувалися.

ОПИС ЗНАХІДОК

1. Миска чорнолискована. Збереглася частково (26 фр.). Реставрована. Посуд мав усічено-конічну форму з пласким денцем. Лискування дуже якісне.

Зовнішня поверхня миски була прикрашена врізним геометричним орнаментом у вигляді 5 паралельних поясів, які були заповнені косими лініями та ромбами. По самому краю горизонтально зрізаного вінця проходить ретельно виконаний декор у вигляді тонкого мотузка, нанесений дрібнозубчастим штампом.

Розміри реставрованої частини миски: 9,5 × 9,5 × 0,7 см (рис. 21: 1).

2. Предмет, що нагадує дзвоник; бронзовий, кований, фрагментований. Зберігся, мабуть, лише на третину. Ймовірно, свого часу мав напівкулясту форму з відігнутим краєм. Розміри: 3,0 × 3,0 × 0,1 см. Призначення невідоме (рис. 21: 3).

3. Предметів бронзових три фрагменти невеликих розмірів. Всі з рваними краями. Один з фрагментів з тонкої бронзи нагадує нижню частину описаного вже предмета під № 2. Його розміри: 2,0 × 1,0 см.

4. Предмет золотий («намистина»), кулеподібної форми, трошки сплюснений по центру, з наскрізним отвором. В отворі — трубочка, кінці якої виходять за межі предмета з двох сторін. З однієї сторони — трубочка меншого діаметру, до 3,0 мм, з другої — значно більшого діаметру — 8,0 мм. Розміри артефакту 1,3 × 1,2 см (рис. 21: 2; 22). На перший погляд, він подібний до намистини від шийної прикраси.

5. Голка бронзова зламана приблизно по центру. Збереглася частина з гострим кінцем. Її довжина — 4,9 см, максимальний діаметр — 1,2 мм. Поверхня покрита доброю патиною (рис. 21: 4).

ДАТУВАННЯ КУРГАНІВ, ДЕТАЛІ ПОХОВАЛЬНОГО РИТУАЛУ ТА ІНШІ АСПЕКТИ

ПРО ДАТУ КУРГАНІВ

Склад збереженого поховального інвентарю свідчить: речей, які б відносилися до скіфської матеріальної культури, перш за все, металевих, тобто озброєння, кінського спорядження або прикрас чи туалетних речей, що, частіше за все, виконують роль хроноіндикаторів, в курганах не виявлено.

Тобто *a priori* виникає враження, що кургани належать доскіфському часу.

Зупинимося на цьому питанні детальніше.

Керамічний комплекс з розкопаних курганів має добре відомий жаботинський вигляд. Це стосується як форм посудин, а ще більш — характерної орнаментации: врізної геометричної та штампованої. Для більшості посудин маємо

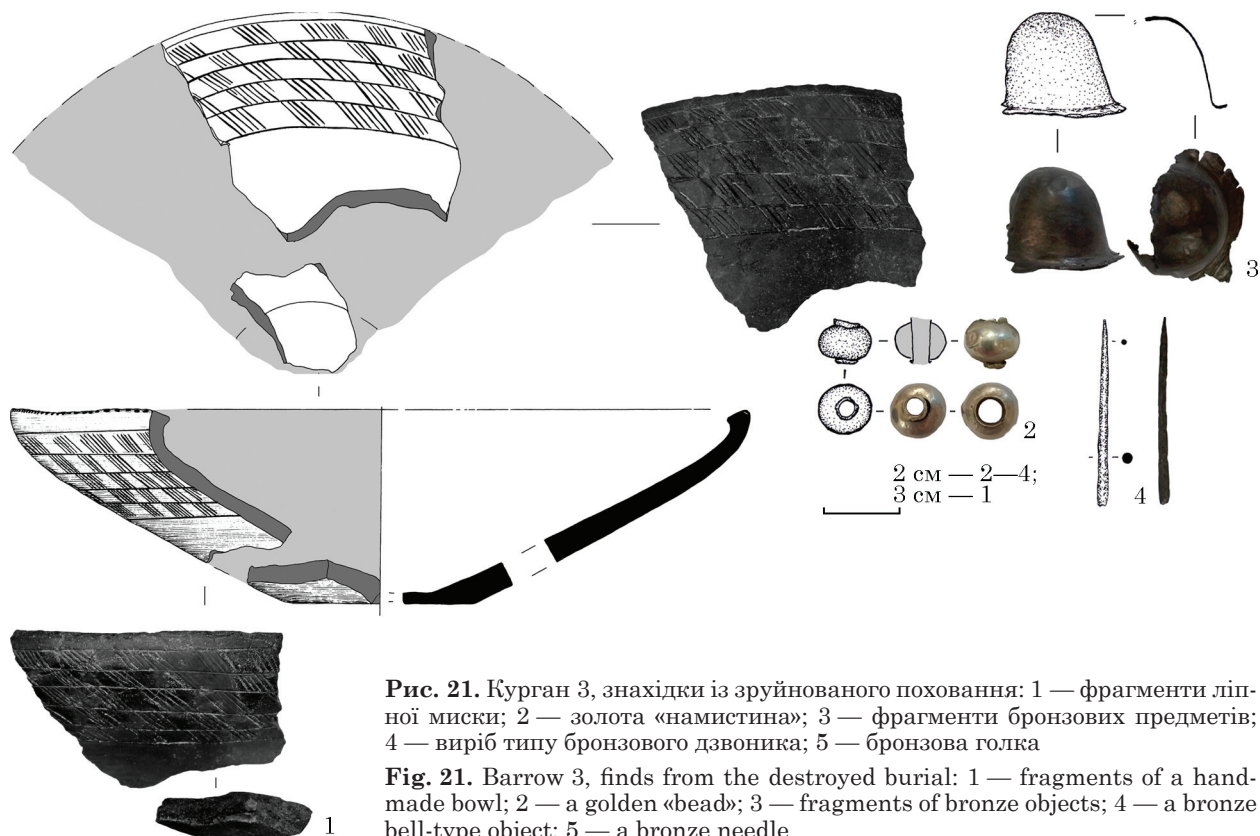

Рис. 21. Курган 3, знахідки із зруйнованого поховання: 1 — фрагменти ліпної миски; 2 — золота «намістина»; 3 — фрагменти бронзових предметів; 4 — виріб типу бронзового дзвоника; 5 — бронзова голка

Fig. 21. Barrow 3, finds from the destroyed burial: 1 — fragments of a hand-made bowl; 2 — a golden «bead»; 3 — fragments of bronze objects; 4 — a bronze bell-type object; 5 — a bronze needle

добрі аналогії з жаботинського поселення на Тарасовій Горі, а також низки курганів тясминського регіону і не тільки.

Почнемо з цілих (або археологічно цілих) посудин, які походять з досліджених курганів, беручи до уваги не тільки форму посуду, але й, зрозуміло, його орнамент.

Два з трьох *келиків* (великий і середній за розмірами), що походять з «сервізу» на тризні кургану 1, мають цікаву форму, та своєрідно оформлену орнаментацию.

Келихи з виїмкою на денці, досить високим циліндричним горлом набули меншого поширення в доскіфському керамічному комплексі, ніж круглодонні посудини. До числа найближчих аналогій мабуть відносяться келихи зі зруйнованого поховання новочеркаської групи в кургані № 8 біля с. Яснозір'є (Ковпаненко, Бессонова, Скорий 1994, с. 60, рис. 7: 8), та тризні одного з курганів Південної групи могильника (Дараган 2011, с. 69, рис. II.23: 2).

Врізний орнамент у вигляді заштрихованих сіткою трикутників і порожніми смужками між ними добре відомий в декорі жаботинської кераміки (і келихів, зокрема) особливо в поховальних комплексах Лісостепоного Правобережжя, в тому числі басейну Тясмина (Ильинская 1975, табл. XXIV: 4, XXV: 3, XXVI: 6, XXXIV: 24; Дараган 2011, с. 484, рис. IV.12: 9, 11, 12, 14), наприклад в похованнях згаданого курганного могильника на р. Тенетинка (Покровська 1975, с. 64, 67; рис. 2: 12; 4: 3). Декор деяких келихів має в середині заштрихованих

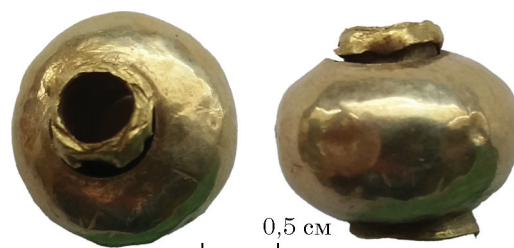

Рис. 22. Золота «намістина» від аркоподібної фібули горизонту елітних середньоевропейських скарбів Beseneshög-Fokoru—Dalj—Mihalkiv

Fig. 22. A golden «bead» from an arched fibula of the horizon of elite Central European hoards Beseneshög-Fokoru—Dalj—Mihalkiv

сіткою трикутників маленькі порожні трикутники, подібно тому, як це є у великого келиха з кургану 1. В якості прикладу назвемо більший келих з кочівницького поховання Новочеркаського типу біля с. Ольшана (Ковпаненко, Скорий 2003, с. 281, 283; рис. 14: 1; 16: 2; Скорий 1999, с. 61). Келихи з таким орнаментом відомі і серед кераміки поселення на Тарасовій Горі (Покровська 1973, с. 184, рис. 9: 4; Дараган 2011, с. 273, 648; табл. 120: 2; рис. V.18: 7), інших пам'яток басейну Тясмина (Ильинская 1975, табл. XXV: 3). Додамо, що келихи жаботинського типу, які прикрашені аналогічним орнаментом, зустрічаються і в степовій частині Північного Причорномор'я (Ильинская 1975, с. 132, рис. 15: 1; Дараган 2011, с. 658, рис. V.20: 5, 8).

Додаткова орнаментация круглим штампом вершин, заштрихованих сіткою, як це має місце на середньому келиху з кургану № 1, також відома на жаботинській кераміці, зокрема на келихах (Дараган 2011, с. 484, рис. IV.12: 22).

Вельми цікавий вигляд мають розгортки орнаментального поясу обох келихів, коли дивитися на них зверху. У великого кубка це шестигрутна зірка, у середнього — п'ятигрутна.

Інкрустація орнаментів, і перш за все врізних, додатково пастою — досить звичайна риса жаботинської кераміки (Покровская 1973, с. 180; Ильинская 1975, с. 119), що має деяке продовження і в ранньоскіфський час.

Зазвичай орнамент столового посуду інкрустувався білою пастою (що ми бачимо на середньому кубку з кургану 1) (Покровская 1973, с. 180), і лише зрідка — червоною (Ильинская 1975, с. 119; Дараган 2011, с. 492, 411—412). Поєднання білої та червоної інкрустації в межах однієї столової посудини — що має місце на великому кубку з кургану 1 в урочищі Смаляне біля с. Жаботин — нам поки що ніде більше не відоме.

Келихи с кулястим туловом та врізним геометричним орнаментом, інкрустованим білою пастою, що подібні знайденому найменшому з трьох посудин на тризні кургану 1 в уроч. Смаляне, добре відомі в крузі жаботинської столової кераміки (Ильинская 1975, табл. III: 18; XXIV: 4; XXV: 4; XXVI: 6). До речі, загальна схема розташування орнаменту на тулові цього посуду, його характер майже повністю співпадає з тими, що є на великому келиху з тризи. Але є й відмінності: на великому келиху трикутники заповнені сіткою, на маленькому — косою лінією. Слід підкреслити, що заповнення трикутників косою лінією, на відміну від сітки, на жаботинській кераміці зустрічається значно рідше.

Миска з тризи кургану 1 усічено-конічної форми звичайна для даного виду посуду доскіфського часу.

Посудини, горизонтальний край яких прикрашений дрібнозубчастим штампом (коса лінія) отримали широке розповсюдження в передскіфський період, що добре ілюструється знахідками з поселення на Тарасовій Горі біля с. Жаботин.

До речі, ця миска досить подібна мисці, що походить з тризи одного з курганів Південної групи могильника в урочищі Смаляне (рис. 3: 4). Вони не тільки однотипні (профіль — усічений конус), але й мають однакове орнаментальне оформлення вінців. З двох боків мисок — рогаті виступи, а горизонтальний край прикрашений косими лініями, що нанесені дрібнозубчастим штампом.

Подібні миски належать до типу 1, за типологією М. М. Дараган, та відносяться до хронологічного горизонту Жаботин I, що в абсолютній хронології, на її думку, відповідає першій

половині VIII ст. до н. е. (Дараган 2011, с. 395, 531, 550).

Що стосується хреста на донці миски (солярний символ), то такі зображення зустрічаються іноді на жаботинській кераміці, хоча й не часто. Приклад: миска з поселення Жаботин, розкоп 9/1953 (Покровская 1973, с. 181, рис. 6: 10; Дараган 2011, с. 205, табл. 52: 4).

Подібні хрести відомі і на дінцях мисок більш пізнього ранньоскіфського часу (Ильинская 1975, табл. VI: 8, 10), тобто не є хронологічною ознакою.

Черпаки, типу знайденого на тризні, з доволі глибокою чашечкою, петельчастою високою ручкою, з виступом, що має округле закінчення, прикрашені поясом врізного або штампованого геометричного орнаменту з пастовим заповненням, є звичними в колі жаботинського столового посуду (Ильинская 1975, табл. I: 3; V: 10; XVI: 10; XIX: 3; XXII: 7; XXVI: 7, 12, XXVII: 4, 7; XXVIII: 3, 6, 9; XXXI: 4). Черпаки з орнаментом у вигляді косої насічки, нанесеної дрібнозубчастим штампом, відомі в матеріалах поселення на Тарасовій Горі (Покровская 1973, с. 182, рис. 7: 1; Дараган 2011, с. 226, 287; табл. 73: 7; 134: 1) і що цікаво — серед посудин тризни одного з курганів Південної групи могильника (рис. 3: 1; Дараган 2011, с. 69, рис. II.23: 1). Безсумнівна схожість знайдених посудин цих двох тризн — мисок, кубків зі сплюсненим тулубом, черпаків однакової форми й орнаменту — свідчать про синхронність цих двох комплексів.

За типологією М. М. Дараган, черпак із тризни кургану 1 належить до типу 1, варіант А і відповідає горизонту Жаботин I, за її періодизацією (Дараган 2011, с. 402, 480, 531, 550; рис. IV.4: 1—12).

Серед знахідок (фрагментованих посудів), що походять з самого поховання в кургані №1, найбільш важливі щодо визначення хронологічних позицій є реставрований кухонний горщик і фрагменти досить великої миски, з дуже гарним темно-сірим лискуванням та різноманітним декором.

Горщик слабопрофільований тюльпановидного профілю, прикрашений проколами під вінцем та додатково косою насічкою по краю наслідую ще традиції чорноліської культури і відноситься до кола ранньожаботинської кераміки Правобережного Лісостепу. Аналогії є як на поселенні Тарасова Гора (Дараган 2011, с. 344, 346; табл. 191: 1—2, 5; рис. 193: 2, 3), так і в курганных комплексах (Ильинская 1975, табл. XIX: 2). За типологією М. М. Дараган, відноситься до типу 1 кухонних горщиків та належить до хронологічного горизонту Жаботин I (Дараган 2011, с. 389, 531).

Типи орнаменту на мисці — врізного геометричного, зигзагоподібного, або заштрихованого паралельними лініями; штампованого у вигляді косих чи горизонтальних ліній, нанесених дрібнозубчастим штампом, або S-подібного доб-

ре відомі на столовій жаботинській кераміці. Частіше за все, зигзгоподібний вертикальний врізний орнамент зустрічається на корчагах, в том у числі, на поселенні Тарасова Гора (Дараган 2011, с. 167, 176; табл. 14: 1; рис. 23: 2), хоча фіксується і на іншій столовій посуді, наприклад, келихах (Ильинская 1975, с. 69, 120; рис. 4: 1; Дараган 2011, с. 354, табл. 201: 14) Поєднання зигзагоподібного (але горизонтального) орнаменту з дрібнозубчастим штампом, у верхній частині миски та по її вінцю, присутнє на посуду з Тарасової Гори (Дараган 2011, с. 372; табл. 219: 3). Мабуть, слід навести один з черпаків, знайдених на Росі (район Каніва), де вертикальний зигзагоподібний орнамент поєднувався з S-подібним, штампованим (Ковпаненко 1981, с. 81; рис. 50: 6). Але поєднання усіх видів орнаменту — врізного зигзагоподібного вертикального, штампованого у вигляді косих і прямих ліній, а також — S-подібного, що має місце на мисці з кургану 1 в уроч. Смаляне, поки ще нам ніде більш не відоме.

В будь-якому разі, ця миска має архаїчний погляд, що підтверджується наявністю S-подібного штампованого орнаменту і, безумовно, належить до горизонту Жаботин I, згідно з періодизацією М. М. Дараган (Дараган 2011, с. 395, 531, 633, рис. V.1).

Цікавими з точки зору визначення дати кургану 1 є дві знахідки, що походять із західної половини насипу і, скоріш за все, також є залишками тризни — велика частина орнаментованого келиха та бронзова масивна ворворка.

Келихи, тулово яких прикрашене дрібнозубчастим штампом у вигляді геометричного орнаменту, іноді з доповненням S-подібних відбитків відносяться до найбільш архаїчної жаботинської кераміки (Ильинская 1975, с. 127). Традиції такої штампованої орнаментики сягають пізнього Чорнолісся в Дніпровському Правобережжі (див. наприклад: Дараган 2011, с. 635, 636; рис. V.4: 13, 14, 17; V.5: 9, 24, 25; V.7). Більш чи менш близькі аналогії келиху з кургану № 1 відомі з матеріалів горизонту Жаботин I на поселенні Тарасова Гора (Дараган 2011, с. 177, 376; табл. 24: 9; 223: 2).

Безумовно, заслуговує на увагу знахідка на західній периферії кургану бронзової масивної ворворки. Підкреслимо, що ворворки, які були, наприклад, у скіфський час, досить популярними поліфункціональними предметами, у доскіфський період у місцевого населення Лісостепу взагалі невідомі. В усякому разі, вони не зафіксовані серед числених матеріалів жаботинського поселення на Тарасовій Горі, а також у поховальних пам'ятках вказаного часу. Зрозуміло, не можна цілком відкидати думку про ймовірність виготовлення цієї ворворки у місцевому середовищі. Але більш вірогідним, на нашу думку, є імпортований характер цього артефакту.

Підкреслимо, що ворворки різних форм (конічні, біконічні, колесоподібні, циліндро-

конічні) з міді чи бронзи, кистки, рідше — з каміння, зустрічаються, хоча й не часто, в якості елементу кінського вбрання вершників у Степовому Причорномор'ї (Махортых 2005, с. 67—68, 85, 105; рис. 29: 1—4) на Північному Кавказі (Лесков, Эрлих 1999, с. 150; рис. 58: 24—29; Вальчак 2009, с. 261; рис. 74: 1, 2), особливо в ареалі кобанської культури (Козенкова 1982, с. 32; Белинский, Дударев 2015, с. 344, рис. 252:1—11) та в інших регіонах в доскіфську добу, починаючи з другої половини IX ст. до н. е. Разом з тим, прямі аналогії ворворці з кургану 1 нам невідомі, хоча жаботинська ворворка в деякій мірі нагадує кобанські ворворки з усічено-біконічним туловом і циліндричним виступом зверху (Белинский, Дударев 2015, с. 343—344; рис. 252: 10).

Приймаючи до уваги наведені аналогії знахідкам з кургану 1, є всі підстави віднести його до VIII ст. до н. е. Керамічний комплекс кургану цілком відповідає матеріалам поселення Тарасова Гора періоду Жаботин I, за періодизацією М. М. Дараган, що в абсолютній хронології може бути визначено першою половиною VIII ст. до н. е.

Слід відзначити, що ліпний посуд, який походить з тризни одного з курганів Південної групи цього невеликого могильника (виданий свого часу М. М. Дараган), безумовно, належить тому самому часу, що і курган 1 Північної групи.

У кургані 2 після пограбування залишилось для датування зовсім небагато знахідок.

Обидва фрагментованих черпака з глибокою чашечкою (походять, на наш погляд, з тризни) прикрашені, перш за все, поясом врізного геометричного орнаменту. В одного з них, зверху, цей пояс доповнюється відбитками круглого штампу. Другий, чорнолискований, має орнамент, інкрустований білою пастою. Але обидва вони не мають декору, нанесеного зубчастим штампом чи відбитків S-подібного штампу, що характерно для більш архаїчного посуду.

Невеликий фрагмент краю миски (з району зруйнованого поховання) має орнамент у вигляді косих канелюр. Миски з таким декором, згідно типології М. М. Дараган, належать до типу 2 варіанти А—Б (Дараган 2011, с. 396, 479; рис. IV.2: 9, 11, 12, 17) і мали значне поширення в жаботинському кримському комплексі. Такий посуд відноситься до наступного періоду — Жаботин II, що в абсолютній хронології, за М. М. Дараган, відповідає середині — кінцю VIII ст. до н. е. (Дараган 2011, с. 532, 555—562).

Бурштинова підвіска, на жаль фрагментована, і аналогії їй нам невідомі. Але в цілому, саме в жаботинський час у населення Дніпровського Правобережжя з'являються прикраси з бурштину, ймовірно, балтійського походження (Ильинская 1975, с. 154). Але неможна виключати, що джерелом бурштину були і західні території України.

Бурштинові намистини, але іншої форми, були знайдені в кургані 211 могильника «Г» на р. Тенетинці (Покровська 1975, с. 68, рис. 4: 14).

У кургані 3 після пограбування і руйнувань збереглося лише декілька артефактів, але вони цікаві і важливі для визначення його дати, і в цілому для цієї невеликої курганної групи.

Фрагментована миска з усічено-конічним тулубом і косо зрізаним краєм належить до типу 1, згідно розподілу М. М. Дараган (Дараган 2011, с. 395, 479; рис. IV.2: 3). «Шашечний» орнамент у вигляді порожніх та заштрихованих лініями квадратиків добре відомий на кераміці жаботинського типу (Дараган 2011, с. 317, 488; табл. 164: 10; рис. IV.16: 2). Він також має аналогії на кераміці Середнього Придністров'я і Побужжя (Дараган 2011, с. 654, 656; рис. V.25: 37; V.27: 31).

Такий тип мисок на Тясмині належить до горизонту Жаботин I і, з точки зору абсолютної хронології, датується першою половиною VIII ст. до н. е. (Дараган 2011, с. 531, 550).

Бронзова голка має аналогії з землянки розкопу XVIII поселення на Тарасовій Горі (Дараган 2011, с. 443, 514; рис. IV.52: 13) та в кургані 139 на р. Тенетинці в басейні Тясмину (Покровська 1975, рис. 2: 3). В цілому ж, такі знахідки в передкіфських пам'яток, принаймні у Лісостепу, зустрічаються досить рідко.

Значно ширше подібні артефакти розповсюджені на Північному Кавказі, в протомеотських та кобанських старожитностях (Ерлих 2007, с. 155—156).

Досить цікавою і в деякому сенсі незвичайною є знахідка в кургані порожнистої золотої «намистини»: вона не знаходить собі аналогій ні в доскіфських пам'ятках Лісостепу чи Степу, ні, наприклад, у старожитностях Північного чи Південного Кавказу.

Найбільш подібні золоті округлі, порожнисті «намистини» відомі у крузі знахідок елітних скарбів Середньої Європи Besenyszög-Fokoru — Dalj на Великій Угорській Низовині (Kemenczei 2005, Taf. 13: 24—27; 52: 7, 8), що, частіше за все, датують VIII ст. до н. е. (Chochorowski 1993, s. 238; Treasures... 1994, p. 57—58; Schätze... 1998, S. 23—26, Abb. 16; S. 78; Kat. 55), а також відомих Михалківських скарбів з Середньої Наддністрянщини (Chochorowska 2001, s. 232; Бандрівський, Крушельницька 2013, с. 16, 18; рис. 5: 7; 6, 8—10), які належать до одного хронологічного горизонту з названими угорськими скарбами (див. напр.: Chochorowski 1993, s. 238—239; rys. 51: 2—4, 8, 10, 11). Подібні буси, особливо великого розміру (такі, як знайдена в Жаботині) були деталями аркоподібних пружинних фібул (Chochorowski 1993, s. 239; rys. 51: 2—4). Є думка, що вони були прикрасами жіночого одягу (Бандрівський, Крушельницька 2013, рис. 18—20). Ми, на жаль, не маємо ніяких даних про те чи була ця золота намис-

тина прикрасою фібули, яку поклали в жіноче поховання, і вона була сплюснута при пограбуванні могили, чи це лише намистина від подібної фібули, зламаної раніше.

Згідно періодизації Михалківських скарбів, аркоподібні фібули з такими намистинами відносяться до другої (пізньої) групи речей, які визначають хронологічний горизонт Михалків II (830 — середина першої половини VIII ст. до н. е. (Бандрівський, Крушельницька 2013, с. 101—102).

Але, на наш погляд, ці речі більш пізні, та синхронізуються із артефактами так званих Новочеркаських старожитностей кочівницького вигляду, які добре представлені в південній частині Дніпровського Лісостепоного Правобережжя і басейні Тясмину зокрема (Скорый 1999, с. 79—92). Нижній хронологічний горизонт таких пам'яток — друга половина — кінець VIII ст. до н. е.

Мабуть, слід ще додати, що аркоподібні фібули (але бронзові), які прикрашені такими кулеподібними порожніми «намистинами» трапляються ще й на Балканах і узбережжі Андріатики, наприклад в Sborjanovo (тип BI 1y/3), Vače (тип 5a) (Terzan 2009, S. 204; Abb. 13: 1, 2; 14: 3, 7). Вони відносяться до кінця IX — початку VIII ст. до н. е. і, ймовірно, стали прототипами золотих аркоподібних фібул горизонту Besenyszög-Fokoru—Dalj—Mihalkiv (Terzan 2009, S. 206—208).

ДЕЯКІ РИСИ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ

Попри те, що досліджено лише 3 із 6 насипів Північної групи курганного могильника в урочище Смаляне й пограбованість могил, отримані дані дозволяють навести деякі міркування про ці поховальні пам'ятки.

Хоча всі насипи мали сліди багаторічної оранки, що безперечно вплинуло на їх сучасний стан, навряд чи можна думати, що вони і в давнину відрізнялися значними розмірами. Найбільшим з них виглядає курган 3, що мав на час розкопок висоту 1,0—1,2 м, при діаметрі 20 м.

Всі насипи були споруджені з чорнозему. Пр цьому в кургані 1 по схилам, зафіксовано дуже потужну своєрідну крепиду з глини, що охоплювала по периметру весь курган.

Ця конструктивна особливість насипу була зафіксована нами раніше і на більш пізньому за часом, іншому кургані біля с. Жаботин, а саме № 524 (остання чверть — кінець VII ст. до н. е.). Другий насип цього кургану мав також подібну крепиду (Скорый, Зимовец, Окатенко 2020, с. 308). Тобто є сенс розглядати цю конструктивну рису, як притаманну ще доскіфському часу.

Усі кургани містили лише по одному похованню — в центрі підкурбанної поверхні. При

цьому, в двох випадках (кургани 2 і 3) небіжчики були покладені на рівні ДГ, в одному — в невеликій, але досить глибокій могильній ямі: глибина від рівня ДГ — 1,45 м.

У курганах 2 і 3 поховані знаходилися на дерев'яних вимостках чи помостах, які мають сліди горіння, що, мабуть, пов'язане з ритуалом очищення небіжчика. В кургані 2 поруч з тонким деревом відкриті залишки трав'яного тліна.

Зазначимо, що в кургані 3 зафіксовані найбільш виразні й великі залишки дерева від помосту чи викладки, споруджених з колод.

Навколо могильної ями кургана 1 також засвідчений трав'яний тлін та тонкі плахи зі слідами горіння.

Оскільки всі поховання були пограбовані, ми не маємо достовірних свідчень ani про число похованих, їх первісне положення, орієнтування, стать і вік, ani про первісний набір супроводжувальних речей.

Лише в могилі кургану 1 (яма), небіжчик (чи небіжчики?) міг мати орієнтацію головою на північ чи на південь.

Можна припустити, що кургани споруджувалися, насамперед, для чоловіків. Але, безумовно, поряд з чоловіками могли бути поховані й жінки. Схоже, що про це свідчить ситуація в кургані 3, де були знайдені зламана бронзова голка та золота «намистина».

Цікаво порівняти означені риси стосовно відкритих поховальних пам'яток з іншими похованнями доскіфського часу, відомими, перш за все, в басейні Тясмину.

Свого часу їм приділялась чимала увага в наукових працях Є. Ф. Покровської (Покровська 1953; Покровська 1975), пізніше — В. А. Іллінської (Ільинская 1975). Вони досить чітко окреслили основні ознаки поховального ритуалу населення доскіфської доби в означеному регіоні. Серед курганних інгумацій (а вони безперечно домінували, кремація була дуже рідкісним явищем, ремінісценцією чорноліського ритуалу) можна говорити про три основні способи поховання (Покровська 1973, с. 62; Ільинская 1975, с. 79—87).

Перший — поховання в насипах курганів, без могильних ям чи перекриття; лише в одному випадку у кургані 173 на р. Тенетинка над небіжчиком фіксувалися залишки дерева на кшталт даху (Ільинская 1975, с. 80).

Другий спосіб — поховання на рівні ДГ, також без будь-яких додаткових деталей. Правда, треба прийняти до уваги, що чимала кількість таких поховань була відкрита в басейні Тясмину ще у XIX — на початку XX ст., згідно методики того часу, і деякі деталі облаштування поховань могли залишитися поза увагою дослідників.

Третій спосіб — поховання в ґрунтових ямах, дуже неглибоких, частіше за все 0,20—0,50 м, іноді перекритих деревом. Деяким виключен-

ням, з точки зору розмірів, є могила в кургані 174 на р. Тенетинка глибиною до 0,90 м, яка була перекрита деревом (Ільинская 1975, с. 81). Заслужовує на увагу також могила в кургані 211 на р. Тенетинці, яка мала і перекриття, і підлогу (Покровська 1975, с. 68). Мабуть слід сказати ще про появу звичаю ховати небіжчиків в дерев'яних склепах — наземних чи в ямах, але ці конструкції більш притамані ранньоскіфському поховальному ритуалу.

Небіжчики в похованнях доскіфського часу лежать зазвичай витягнуто на спині, головою на захід або південний захід.

Відомі як окремі чоловічі та жіночі поховання, так і парні (Покровська 1975; Ільинская 1975, с. 79—87).

У світлі наведених відомостей стає очевидним, що досліджені нами кургани з погляду обрядовості цілком вписуються у відомий контекст доскіфських поховальних пам'яток басейну р. Тясмин. Однак є деякі деталі, що розширюють наші уявлення про поховальний ритуал місцевого населення цього часу.

1. Як вже зазначалося раніше, насипи деяких доскіфських курганів могли мати земляну (глиняну) кріпиду (курган 1).

2. Небіжчики на рівні ДГ іноді розміщувалися на дерев'яному помості, можливо, на шарі трави (курган 2).

В окремих випадках поміст споруджувався з вельми потужних плах або колод (курган 3). Ймовірно в цьому кургані знаходилась досить масштабна дерев'яна конструкція, підпалена під час поховання, подібна до тієї, що була знайдена Г. Т. Ковпаненко у 1981 р. в одному з чотирьох курганів на південній околиці Жаботина, на території тракторної бригади. Знайдені там фрагменти ліпної кераміки належать доскіфському часу (Ковпаненко 1998, с. 75—76).

3. З метою ритуального очищення вогнем помости могли підпалюватися (кургани 2 і 3).

4. Могильні ями деяких доскіфських поховань можуть бути більш глибокими, ніж вважалося раніше, і становити не 0,2—0,5 чи навіть 0,9 м, а майже 1,5 м, як це було в кургані 1.

5. Неможна виключати, що в доскіфських похованнях, поряд з домінуючою орієнтацією небіжчиків головою на захід та південний захід, мала місце й інша орієнтація: на північ або південь. В усякому разі, про це, схоже, свідчить орієнтація могили в кургані 1.

6. Рісню ритуалу, притаманною всім похованням в курганах, була тризна, насамперед, у вигляді керамічного посуду (який міг налічувати 5—6 посудин), іноді в супроводі кісток тварин. Це були справжні «сервізи», зазвичай столового посуду: келихи, черпаки, миски, іноді — корчаги. Підтвердження тому — посудини знайдені як на тризні в кургані 1 Північної групи, так і в одному зі зруйнованих курганів Південної групи, які наводяться в роботі

М. М. Дараган (Дараган 2011, с. 69, рис. II: 23).

Немає сумнівів, що кургани належать місцевому осілому населенню, можливо, мешканцям поселення на Тарасовій Горі, або інших поселень передскифського часу в районі Жаботина. До останнього часу такі поховальні пам'ятки в цьому мікрорегіоні були майже невідомі.

Нечислений поховальний інвентар, що зберігся, схоже, вказує на асинхронність курганів. Найбільш раннім є курган 1, який можна датувати першою половиною VIII ст. до н. е.

Кургани 2 і 3 пізніші, можливо археологічно синхронні, середини — другої половини VIII ст. до н. е.

Здається, що курган 3 був найбільш соціально значимим серед трьох досліджених поховальних пам'яток. Він вирізняється не лише розмірами насипу, залишками досить складної дерев'яної конструкції, але й знахідкою золотої прикраси.

Зрозуміло, що ця «намістина» (яка, схоже, дійсно була частиною золотої аркоподібної фібули горизонту елітних середньоевропейських скарбів Beseneczög-Fokoru—Dalj—Mihalkiv) не є свідченням будь яких прямих контактів місцевого населення півдня Дніпровського Лісостепу з віддаленим світом Середньої Європи.

Роль контактерів з двома етнокультурними масивами та передавальної ланки щодо імпортованих виробів із заходу на схід (і навпаки!), скоріш за все, виконували мобільні контингенти кочовиків, сліди яких добре фіксуються як у Середній Європі, так і на півдні Східної Європи.

В нашому випадку, з урахуванням хронології досліджених доскіфських курганів, мова може йти про носіїв Новочеркаського культурного комплексу (VIII — початок VII ст. до н. е.), в яких чимало сучасних дослідників вбачають історичних кіммерійців.

Мікрорегіон Жаботина, безумовно, приваблював останніх, оскільки на тому ж Жаботинському поселенні на Тарасовій Горі функціонували осередки металообробки взагалі та бронзоливарного виробництва зокрема (Покровская 1973, с. 180; Ильинская, Тереножкин 1983, с. 260; Дараган 2011, с. 439—440).

Отримання якісних металевих виробів, перш за все, зброї та деталей кінського спорядження, мало життєво важливе значення для кочовиків. Про наявність такого виробничого напрямку на поселенні Тарасова Гора переконливо свідчать знайдені нещодавно скарби поблизу Жаботина бракованих деталей кінського убору та наконечників стріл Новочеркаського типу, котрі широко використовувалися у військовій справі кочовиків доскіфської доби (Скорый 2016, с. 242).

Варто зауважити, що в новочеркаських похованнях басейну р. Тясмин зустрічалися раніше окремі предмети середньоевропейсь-

кого походження. Як приклад, можна вказати кручену золоту гривну, яку було знайдено в кургані поблизу с. Вільшана, в багатій могилі юнака-кочовика, серед супровідних речей якого були й деталі колісниць (Ковпаненко, Скорый 2003—2004, с. 280, рис. 13: 1). Найближчі й доволі численні аналогії зазначеній гривні відомі в уже згадуваному скарбі VIII ст. до н. е. в Beseneczög-Fokoru у Східній Угорщині (Kemenczei 2005, S. 130—131; Taf. 12).

Однак у похованні доскіфського місцевого осілого населення Дніпровського Правобережжя середньоевропейський артефакт, виконаний із дорогоцінного металу, схоже, зафіксовано вперше.

ЛІТЕРАТУРА

- Бандрівський, М., Крушельницька, Л. 2012. *Золоті скарби Михалківського кладу та їх доля*. Львів.
- Белинский, А. Б., Дударев, С. Л. 2015. *Могильник Клин-Яр III и его место среди древностей Кавказа и Юго-Восточной Европы начала раннего железа*. Москва.
- Бобринской, А. А. 1914. Отчёт о раскопках в Киевской губернии в 1912 году. *Известия археологической комиссии*, 54, с. 99-108.
- Бобринской, А. А. 1916. Отчёт о раскопках в Киевской губернии в 1913 году. *Известия археологической комиссии*, 60, с. 1-3.
- Вальчак, С. Б. 2009. *Конское снаряжение в первой трети I-го тыс. до н. э. на юге Восточной Европы*. Москва: Таус.
- Дараган, М. Н. 2011. *Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи*. Киев: КНТ.
- Іллінська, В. А. 1973. Бронзові наконечники стріл так званого жаботинського і новочеркаського типів. *Археологія*, 12, с. 13-26.
- Ильинская, В. А. 1975. *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин*. Киев: Наукова думка.
- Ковпаненко, Г. Т. 1981. *Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось*. Киев: Наукова думка.
- Ковпаненко, Г. Т. 1984. «Червона Могила» у с. Флярківка. В: Кропоткин, В. В., Краснов, Ю. А. (ред.). *Древности Евразии в скифо-сарматское время*. Москва: Наука, с. 107-113.
- Ковпаненко, Г. Т. 1998. Нові дані про кургани біля с. Жаботин на Черкащині. В: *Музейні читання. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 90-літтю з дня народження видатного українського археолога О. І. Тереножкіна*. Київ: МІКУ, с. 74-76.
- Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1994. Новые погребения раннего железного века в Поросье. В Черненко, Е. В. (ред.). *Древности скифов*. Киев: ИА НАН Украины, с. 41-63.
- Ковпаненко, Г. Т., Скорый, С. А. 2003—2004. Ольшана: погребение предскифского времени в Днепровской Правобережной Лесостепи. *Stratum plus*, 3: Скифия, Фракия и эллинский мир, с. 265-288.
- Козенкова, В. И. 1982. *Типология и хронологическая классификация предметов кобанской культуры*. Свод археологических источников, Б 2-5. Москва: Наука.
- Лесков, А. М., Эрлих, В. Р. 1999. *Могильник Фарс / Клады. Памятник перехода от эпохи позд-*

ней бронзи к раннему железному веку на Северо — Западном Кавказе. Москва.

Махорты, С. В. 2005. *Киммерийцы Северного Причерноморья*. Киев: Шлях.

Могилов, О. Д. 2021. Другий Михайлівський курган — пам'ятка V ст. до н. е. в Потясминні. *Археологія*, 2, с. 92-114.

Могилов, О. Д., Ляшко, Ю. Ю., Руденко, С. В. 2020. Дослідження кургану скіфського часу в Потясминні. *Археологічні дослідження в Україні 2018 р.*, с. 241.

Могилов, А., Ляшко, Ю., Руденко, С. 2021. Скифское всадническое погребение в бассейне р. Тясмин. *Revista Arheologică*, XVII, 1, с. 62-82.

Покровська, Є. Ф. 1952. Поселення VIII—VII ст. до н. е. на Тясмині. *Археологія*, VII, с. 43-65.

Покровская, Е. Ф. 1973. Предскифское поселение у с. Жаботин. *Советская археология*, 4, с. 169-188.

Покровська, Є. Ф. 1975. Поховання VII—VI ст. до н. е. на р. Тенетинці. *Археологія*, 17, с. 62-72.

Скорый, С. А. 1999. *Киммерийцы в украинской Лесостепи*. Киев; Полтава: Археология.

Скорый, С. А., Зимовец, Р. В., Окатенко, В. Н. 2020. Курган № 524 у с. Жаботин (новое в изучении «опорного» памятника скифской архаики в Украинской Правобережной Лесостепи). *Археологія і давня історія України*, 3 (36), с. 300-326.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. Н. 1900. *Древности Приднепровья*. III: Эпоха, предшествующая Великому переселению народов. Киев.

Эрлих, В. В. 1991. Бронзовые уздечные наборы и проблема хронологии предскифского и раннескифского времени Закубанья. В: Абрамов, А. П., Гавритухин, И. О., Паромов, Я. М., Эрлих, В. Р. (ред.). *Древности Северного Кавказа и Причерноморья*. Москва: ИА РАН, с. 31-47.

Эрлих, В. В. 2007. *Северо-Западный Кавказ в начале железного века*. Москва.

Chochorowski, J. 1993. *Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy Środkowej*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

Chochorowska, E. 2001. Przyczynek do historii skarbu z Michalkowa. *Materiały archeologiczne*, XXXII, s. 231-236.

Kemenczei, T. 2005. *Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken*. Prähistorische Bronzefunde, 20: 10. Stuttgart: Franz Steiner.

Schätze... 1998. *Schätze aus der Keltenzeit in Ungarn. Kunst im Karpatenbecken in 1. Jahrtausend von Christos*. Eberdingen.

Skory, S., Zimovetz, R., Okatenko, V. 2020. Movila arhaică scitică nr. 524 din apropierea localității Zhabotin (situată în marginea din dreapta a Silvestepii Ucrainene). *Istros*, XXVI, p. 43-70.

Terzan, B. 2009. Kaukasisches Symbolgut in Südosteuropa — Bemerkungen zu Goldfibeln von Michalków—Fokoru—Dalj. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, 25: Der Schwarzmeerraum vom Aneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000—500 v. Chr.). Kommunikationsebenen zwischen Kaukasus und Karpaten, S. 190-216.

Treasures... 1994. *Treasures of the Hungarian Bronze Age. Catalogue to the Temporary Exhibition of the Hungarian National Museum*. Budapest.

REFERENCES

Bandrivskyi, M., Krushelnyska, L. 2012. *Zoloti skarby Mykhalkivskoho kladu ta yikh dolia*. Lviv.

Belinskii, A. B., Dudarev, S. L. 2015. *Mogilnik Klin-Iar III i ego mesto sredi drevnostei Kavkaza i Iugo-Vostochnoi Evropy nachala rannego zheleza*. Moskva.

Bobriniskoi, A. A. 1914. Otchet o raskopkakh v Kievskoi gubernii v 1912 godu. *Izvestiia arkheologicheskoi komissii*, 54, s. 99-108.

Bobriniskoi, A. A. 1916. Otchet o raskopkakh v Kievskoi gubernii v 1913 godu. *Izvestiia arkheologicheskoi komissii*, 60, s. 1-3.

Valchak, S. B. 2009. *Konskoe snariazhenie v pervoi treti I-go tys. do n. e. na iuge Vostochnoi Evropy*. Moskva: Taus.

Daragan, M. N. 2011. *Nachalo rannego zheleznoogo veka v Dneprovskoi Pravoberezhnoi Lesostepi*. Kiev: KNT.

Illinska, V. A. 1973. Bronzovi nakonechnyky stril tak zvanoho zhabotynskoho i novocherkaskoho typiv. *Arkheolohiia*, 12, s. 13-26.

Ilinskaia, V. A. 1975. *Ranneskifskie kurgany basseina r. Tiasmin*. Kiev: Naukova dumka.

Kovpanenko, G. T. 1981. *Kurgany ranneskifskogo vremeni v basseine r. Ros*. Kiev: Naukova dumka.

Kovpanenko, G. T. 1984. «Chervona Mogila» u s. Flarikovka. In: Kropotkin, V. V., Krasnov, Iu. A. (ed.). *Drevnosti Evrazii v skifo-sarmatskoe vremia*. Moskva: Nauka, s. 107-113.

Kovpanenko, H. T. 1998. Novi dani pro kurhany bilia s. Zhaboty na Cherkashchyni. In: *Muzeini chytannia. Materialy Mizhnarodnoi naukoi konferentsii, prysviachenoii 90-littiu z dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho arkheoloha O. I. Terenozhkina*. Kyiv: MIKU, s. 74-76.

Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1994. Novye pogrebeniia rannego zheleznoogo veka v Porose. V Chernenko, E. V. (ed.). *Drevnosti skifov*. Kiev: IA NAN Ukrainy, s. 41-63.

Kovpanenko, G. T., Skoryi, S. A. 2003—2004. Olshana: pogrebenie predskifskogo vremeni v Dneprovskoi Pravoberezhnoi Lesostepi. *Stratum plus*, 3: Skifia, Frakia i ellinskii mir, s. 265-288.

Kozenkova, V. I. 1982. *Tipologiya i khronologicheskaya klassifikatsiya predmetov kobanskoi kultury*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, B 2-5. Moskva: Nauka.

Leskov, A. M., Erlikh, V. R. 1999. *Mogilnik Fars / Klady. Pamiatnik perekhoda ot epokhi pozdnei bronzy k rannemu zheleznomu veku na Severo — Zapadnom Kavkaze*. Moskva.

Makhortykh, S. V. 2005. *Kimmeriitsy Severnogo Prichernomoria*. Kiev: Shliakh.

Mohylov, O. D. 2021. Druhyi Mykhailivskiy kurhan — pam'iatka V st. do n. e. v Potiasmynni. *Arkheolohiia*, 2, s. 92-114.

Mohylov, O. D., Liashko, Yu. Yu., Rudenko, S. V. 2020. Doslidzhennia kurhanu skifskoho chasu v Potiasmynni. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2018 r.*, s. 241.

Mogilov, A., Liashko, Iu., Rudenko, S. 2021. Skifskoe vsadnicheskoe pogrebenie v basseine r. Tiasmin. *Revista Arheologică*, XVII, 1, s. 62-82.

Pokrovskaya, Ye. F. 1952. Poselennia VIII—VII st. do n. e. na Tiasmyni. *Arkheolohiia*, VII, с. 43-65.

Pokrovskaya, E. F. 1973. Predskifskoe poselenie u s. Zhabotin. *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 169-188.

Pokrovskaya, Ye. F. 1975. Pokhovannia VII—VI st. do n. e. na r. Tenetyntsi. *Arkheolohiia*, 17, s. 62-72.

Skoryi, S. A. 1999. *Kimmeriitsy v ukrainskoi Lesostepi*. Kiev; Poltava: Arkheologiia.

Skoryi, S. A., Zimovets, R. V., Okatenko, V. N. 2020. Kurgan N 524 u s. Zhabotin (novoe v izuchenii «opornogo» pamiatnika skifskoi arkhaiki v Ukrainskoi Pravoberezhnoi Lesostepi). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (36), s. 300-326.

Khanenko, B. I., Khanenko, V. N. 1900. *Drevnosti Pridneprovya*. III: Epokha, predshestvuiushchaia Velikomu pereseleniiu narodov. Kiev.

Erlikh, V. V. 1991. Bronzovye uzdechnye nabory i problema khronologii predskifskogo i ranneskifskogo vremeni Zakubania. In: Abramov, A. P., Gavritukhin, I. O., Paromov, Ia. M., Erlikh, V. R. (ed.). *Drevnosti Severnogo Kavkaza i Prichernomoria*. Moskva: IA RAN, s. 31-47.

Erlikh, V. V. 2007. *Severo-Zapadnyi Kavkaz v nachale zheleznoogo veka*. Moskva.

Chochorowski, J. 1993. *Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy Środkowej*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

Chochorowska, E. 2001. Przyczynek do historii skarbu z Michalkowa. *Materiały archeologiczne*, XXXII, s. 231-236.

Kemenczei, T. 2005. *Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken*. Prähistorische Bronzefunde, 20: 10. Stuttgart: Franz Steiner.

Schätze... 1998. *Schätze aus der Keltzeit in Ungarn. Kunst im Karpatenbecken in 1. Jahrtausend von Christus*. Eberdingen.

Skory, S., Zimovetz, R., Okatenko, V. 2020. Movila arhaică scitică nr. 524 din apropierea localității Zhabotin (situată în marginea din dreapta a Silvestrepei Ucrainene). *Istros*, XXVI, p. 43-70.

Terzan, B. 2009. Kaukasisches Symbolgut in Südosteuropa — Bemerkungen zu Goldfibeln von Michalków—Fokoru—Dalj. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, 25: Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000—500 v. Chr.). Kommunikationsebenen zwischen Kaukasus und Karpaten, S. 190-216.

Treasures... 1994. *Treasures of the Hungarian Bronze Age. Catalogue to the Temporary Exhibition of the Hungarian National Museum*. Budapest.

S. Skoryi, R. Zimovets, V. Okatenko

PRE-SCYTHIAN BARROWS NEAR THE ZHABOTIN VILLAGE (research of 2020)

Pre-Scythian graves in the micro-region near the village of Zhabotin (the basin of the Tyasmin River, south of the Dnieper Right-Bank Forest Steppe), where the large-scale settlement on Tarasova Gora is located, were hardly known until recently.

To some extent, the situation is improved by the materials of excavations in 2020 of three barrows of a group of 6 mounds. It was part of a small burial ground in the Smaliane tract, a little west of Zhabotin village.

The mounds had been plowed for many years. By the time of the research they had the following dimensions: height — 0.50—1.10 m, diameter 12—35 m.

Despite the looting and partial destruction of the graves, interesting information on burial rites and artefacts of material culture was obtained.

The mounds were made of black soil. In one case (barrow 1), the krepida of the mound was clearly fixed from clay soil. In two cases (barrows 2 and 3) the burials were located on the level of the ancient horizon, on a bedding of thin boards and grass (barrow 2) or on an extensive platform of timbers (barrow 3). The wood bore traces of ritual burning — purification by fire. In barrow 1 the burial was made in a rather deep grave (up to 1.5 m). Unfortunately, the bones of the deceased were destroyed by looters. Only on the basis of the orientation of the grave in barrow 1 it can be considered that

the deceased was lying with his head in the meridional direction. In two barrows (Nos. 1—2), there were single burials. In barrow 3, taking into account the composition of the preserved finds (bronze needle, large gold bead), a double burial could have been made.

Among the finds, hand-made pottery is the best represented. A remarkable tableware set (3 cups, a bowl, a ladle) was discovered at the feast in barrow 1. Most of the crockery has luxurious ornamentation — mortise and stamped. It is inlaid with white (and in one case — white and red) paint.

Judging by the preserved material culture objects, the barrows are asynchronous. The earliest barrow 1 dates back to the first half of the 8th century BC. The other two barrows can be dated to the middle-second half of the 8th century BC.

Barrow 3 seems to be the most significant in social terms (the size of the mound, the powerful lining made of logs, a piece of gold).

Keywords: Pre-Scythian time, South of the Dnieper Forest-Steppe Right Bank, burial mounds of the local settled population.

Одержано 6.04.2024

ЗИМОВЕЦЬ Роман, кандидат філософських наук, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, Київ, Україна.

ZIMOVETS Roman, Candidate of Philosophy Sciences, Grigory Skovoroda Institute of Philosophy National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-6045-6374,

e-mail: romanzimovets@gmail.com.

ОКАТЕНКО Віталій, ДП «НДЦ “Охоронна археологічна служба України”», Інститут археології НАН України, Харків, Україна.

OKATENKO Vitalii, Archaeological Surveillance Service of Ukraine of the Institute of the Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-9406-9353,

e-mail: okatenkovitalij@gmail.com.

СКОРИЙ Сергій, доктор історичних наук, професор, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

SKORY Serhiy, Doctor Hab., Professor, Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-7842-890X,

e-mail: idanfirs@ukr.net.